

Η συμβολή των Μεταξικών Αναγνωστικών του Ο.Ε.Σ.Β. και των Αναγνωστικών της Π.Ε.Ε.Α. στη διαμόρφωση της «σχολικής ιστορικής γνώσης» (1939-1944): μια ιστορικο-συγκριτική - κοινωνιολογική προσέγγιση

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΚΟΥΣΤΟΥΡΑΚΗΣ

Abstract

In the present study an investigation is attempted as to whether historical knowledge exists and to what degree in the textbooks of the Metaxian period, that were published by the “Organization of Textbooks’ Publication” (*Organismos Ekdoseon Scholikon Biblion*), as well as in the textbooks of Political Committee of National Liberation (*Politiki Epitropi Ethnikis Apeleutherosis - PEEA*). We tried to answer to the following questions: 1) What significance is attributed to the content of the textbooks under examination in regard to the promotion of historical knowledge? 2) Out of which periods of the Greek history historical knowledge is drawn and why? 3) Is there a geographic or a fabulous depiction of the historical space? 4) The evolution of the historical facts appears as an individual or a collective action? 5) Is there an effort for the representation of the cultural past? If yes, to which historical periods it refers?

1. Εισαγωγή

Ο Bernstein (1971, 1990, 1996) επισήμανε τον ιστορικό χαρακτήρα της σχολικής γνώσης, η οποία είναι κοινωνικά και ιδεολογικά εξαρτημένη, καθώς αντανακλά τις αρχές εξουσίας και κοινωνικού ελέγχου που υφίστανται σε μια συγκεκριμένη κοινωνία. Επίσης, υποστήριξε ότι μπορούμε να προσεγγίσουμε την κατασκευή της σχολικής γνώσης σε διάφορα επίπεδα, δηλαδή Αναλυτικό Πρόγραμμα, σχολικά εγχειρίδια και διδασκαλία στην τάξη, καθώς αυτά αποτελούν διαφορετικές εκφράσεις της. Ακόμη, επεσήμανε την ύπαρξη τριών βασικών στοιχείων της σχολικής γνώσης (system messages) σε κάθε επίπεδο ανάλυσης, δηλαδή περιεχόμενο, παιδαγωγική και αξιολόγηση, τα οποία και μπορούν ν’ αποτελέσουν αντικείμενο ξεχωριστών ερευνητικών εργασιών (Lerman & Tsatsaroni, 1998).

Τα σχολικά εγχειρίδια εμπεριέχουν την επίσημη παιδαγωγική εκδοχή μιας συγκεκριμένης μορφής γνώσης (Stray, 1994) που τίθεται κωδικοποιημένη στο περιεχόμενό τους. Επίσης, αυτά εμφανίζονται ως αποθήκες εκείνης της γνώσης, που θεωρείται ως «έγκυρη» και «αληθινή» (Myers, 1992). Η διαδικασία «κατασκευής» της γνώσης που θα περιληφθεί στα διδακτικά βιβλία συντελείται ως «επιλεκτική παράδοση», όπως την ονόμασε ο Williams (1961). Υποδήλωσε έτσι ότι από το σύνολο της διαθέσιμης γνώσης, το Αναλυτικό Πρόγραμμα αποτελεί μια «επιλογή», που αντανακλά τις αξίες εκείνες που θεωρούνται ως σημαντικές από τις κυρίαρχες κοινωνικά και πολιτικά ομάδες. Πρόκειται για μια διαδικασία «αναπλαισίωσης», δηλαδή διαμόρφωσης της σχολικής γνώσης μέσα από μια κίνηση επιλογής, απλούστευσης, συμπύκνωσης και επεξεργασίας από το πρωτογενές πλαίσιο παραγωγής της γνώσης με τη δράση των επίσημων πολιτικών ή/και εκπαιδευτικών παραγόντων (Bernstein, 1971, 1990, 1996 – Λάμνιαν & Τσατσαρώνη, 1998-1999). Άλλωστε τα σχολικά βιβλία αποτελούν έκφραση της ύλης του Αναλυτικού Προγράμματος των διαφόρων μαθημάτων, που προκύπτει ως το αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης των κοινωνικοοικονομικών και πολιτικών πεδίων δύναμης σε μια συγκεκριμένη κοινωνία (Apple, 1993). Επίσης, τα σχολικά εγχειρίδια ως μέσα κοινωνικοποίησης και ιδεολογικού διαλόγου εισάγουν τους μαθητές σε μια προϋπάρχουσα κουλτούρα, που θεωρείται ως κυρίαρχη, και αντανακλά την κοινωνικοοικονομική τάξη και τις κοινωνικές σχέσεις, που προκύπτουν από την αλληλεπίδραση των διαφόρων κοινωνικών ομάδων με την κυρίαρχη κοινωνικά και πολιτικά δύναμη (Crawford, 2000).

Εξάλλου, σύμφωνα με το εννοιολογικό σύστημα του Bernstein (1971, 1990, 1996), μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι στο περιεχόμενο των Αναγνωστικών βιβλίων, που θα μελετήσουμε, υφίσταται ασθενής ταξινόμηση (T-) όσον αφορά τη σχέση τους με τα ανθρωπιστικής και κοινωνικής κατεύθυνσης

μαθήματα. Κι αυτό διότι στις σελίδες τους περιλαμβάνεται ύλη που αντιστοιχεί σε διάφορους τομείς γνώσης, όπως είναι η ιστορία και η γεωγραφία, με την προϋπόθεση ότι τα συγκεκριμένα κείμενα, κατά την εξεταζόμενη ιστορική περίοδο, δεν εμπίπτουν στη διδασκόμενη ύλη των διαφόρων μαθημάτων του Αναλυτικού Προγράμματος (Προγράμματα Ωρολόγια και Αναλυτικά, χ.χ.). Πιο συγκεκριμένα, με την ίδρυση και λειτουργία του Οργανισμού Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων (Ο.Ε.Σ.Β.) (Α.Ν. 952/1937) εξασφαλίστηκε η ενίσχυση του κρατικού ελέγχου στην παραγωγή, διακίνηση και χρήση των διδακτικών βιβλίων (ισχυρή περιχάραξη – Π+), που εμφανίζονται ν' αποτελούν καίριο τομέα του εκπαιδευτικού συστήματος (Δημαράς, 1988, ν'). Σημειωτέον, ότι κατά την προγενέστερη περίοδο εγκρίνονταν περισσότερα του ενός Αναγνωστικά, τα οποία συγγράφονταν από ιδιώτες συγγραφείς με βάση τις προδιαγραφές συγκεκριμένων προκηρύξεων, ενώ εκδίδονταν, προωθούνταν και διακινούνταν από τους διάφορους Εκδοτικούς Οίκους. Τα Μεταξικά Αναγνωστικά εξακολούθησαν να συγγράφονται με βάση προκηρύξεις που εξέδιδε ο υπουργός παιδείας. Έτσι, στα 1938 εκδόθηκε η προκήρυξη για τη συγγραφή των νέων Αναγνωστικών (Περί προκηρύξεως προς συγγραφήν του Αναγνωστικού βιβλίου, 1938). Σε αυτήν τονιζόταν ότι βασικοί στόχοι των συγκεκριμένων βιβλίων ήταν η πραγματοποίηση της εθνικής διαπαιδαγώγησης και η συγκέντρωση κι εμπύχωση «*όλων των καλλιεργούμενων από το δημοτικό σχολείο ενδιαφερόντων*» (Τ-). Επίσης, σε όλη τη διάρκεια του μεσοπολέμου για τους εκπαιδευτικούς, που δεν χρησιμοποιούσαν τα σχολικά εγχειρίδια σύμφωνα με τις επίσημες οδηγίες προβλεπόταν η άσκηση βίας (Π+), που έφτανε μέχρι και το μέτρο της οριστικής απόλυσης (Λέφας, 1942). Κατά την περίοδο της κατοχής τα Μεταξικά Αναγνωστικά διατηρήθηκαν σε χρήση από τα σχολεία της κατεχόμενης Ελλάδας και εξακολούθησαν ν' ανατυπώνονται μέχρι και το σχολικό έτος 1947-1948 (Σακελλαρίου, 1984, 27 – Δημαράς, 1988, ν'-να').

Στην ελεύθερη Ελλάδα της Π.Ε.Ε.Α. έγινε μια συστηματική και οργανωμένη προσπάθεια για την αναμόρφωση της εκπαίδευσης, γεγονός που οδήγησε και στην αντικατάσταση των υπαρχόντων Αναγνωστικών, επειδή το περιεχόμενό τους ήταν διαποτισμένο από «*φασιστικό πνεύμα*» (Σωτηρίου, 1966, 16-17). Μάλιστα, οι μεταρρυθμιστικές παρεμβάσεις από την πλευρά της Π.Ε.Ε.Α. αν και αποτελούν, σύμφωνα με τον Α. Καζαμία (1983), «*μεμονωμένο ιστορικό γεγονός*» μπορεί να χαρακτηριστούν ως το πλαίσιο της «*άλλης εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης*» που πραγματικά δεν έγινε. Δηλαδή στην ελεύθερη Ελλάδα έγινε προσπάθεια να διαμορφωθεί ένας διαφορετικός εκπαιδευτικός «*λόγος*», που αξίζει να προσεγγισθεί και να αναλυθεί από ιστορικο-συγκριτική και κοινωνιολογική άποψη σε σχέση με τους εκπαιδευτικούς «*λόγους*» της προγενέστερης αλλά και της μεταγενέστερης ιστορικής περιόδου. Έτσι, όσον αφορά την περίπτωση των Αναγνωστικών υπήρξε η έκδοση δύο εγχειριδίων (Ιμβριώτη & Παπαμαύρος, 1962 – Σακελλαρίου, 1984, 105-124). Από το Παιδαγωγικό Φροντιστήριο της Τύρνας, με την επιμέλεια της Ρ. Ιμβριώτη και τη συνεργασία του διδακτικού προσωπικού, προέκυψε το Αναγνωστικό «*Τα Αετόπουλα*» για τις Γ' και Δ' τάξεις. Και από το Παιδαγωγικό Φροντιστήριο του Καρπενησίου με τη συνεργασία των Μ. Παπαμαύρου, Γ. Μυρσιώτη και Χ. Σακελλαρίου συντάχθηκε το Αναγνωστικό «*Ελεύθερη Ελλάδα*» για τις Ε' και Στ' τάξεις του δημοτικού σχολείου. Τα συγκεκριμένα Αναγνωστικά γράφτηκαν στη δημοτική γλώσσα, τυπώθηκαν και μοιράστηκαν δωρεάν σε όλα τα ελληνόπουλα της Ελεύθερης Ελλάδας. Με αυτά επιδιωκόταν η καλλιέργεια πνεύματος αγωνιστικότητας στις νεαρές ηλικίες. Το περιεχόμενό τους αναφερόταν στην τοπική ιστορική παράδοση και την αναπαράσταση της πραγματικότητας της εποχής της αντίστασης, είτε όπως αυτή βιωνόταν από τον αγωνιζόμενο και δοκιμαζόμενο λαό, είτε μέσα από την αγωνιστικότητα των ανταρτών. Συνεπώς, στα Αναγνωστικά της Π.Ε.Ε.Α. επιχειρείται η είσοδος όψεων του «*οριζόντιου λόγου*», σύμφωνα με την ορολογία του Bernstein (1999), δηλαδή όψεων από το *reservoir* της κοινοτικής – καθημερινής γνώσης, η οποία εστιάζεται στην οικεία για τους μαθητές πραγματικότητα της κατοχής (Τ-, Π-).

Στην εργασία αυτή θα εστιάσουμε την ανάλυσή μας στα Αναγνωστικά βιβλία, που εκδόθηκαν από τη δικτατορική κυβέρνηση του Ι. Μεταξά μέσω του Ο.Ε.Σ.Β., και από την Π.Ε.Ε.Α. Πιο συγκεκριμένα, θα εξετάσουμε το κατά πόσον στο περιεχόμενό τους υπάρχουν ιστορικής υφής κείμενα, όπως και του τρόπου με τον οποίο προωθείται και εξειδικεύεται η συγκεκριμένη ιστορική σχολική γνώση, που αντανάκλα, σε μεγάλο βαθμό, την σε κάθε εποχή κυρίαρχη νοοτροπία και προβαλλόμενη πολιτική ιδεολογία. Μάλιστα, από τη μελέτη της σχετικής αρθρογραφίας στα εκπαιδευτικά περιοδικά της εποχής του μεσοπολέμου και της Μεταξικής, ειδικότερα, περιόδου προκύπτει ότι τα Αναγνωστικά ήταν τα μόνα βιβλία που γνώριζαν οι μαθητές. Κι αυτό διότι στο μεγαλύτερο μέρος της Ελληνικής επικράτειας φαίνεται ότι οι δάσκαλοι υπαγόρευαν στους μαθητές τους την ύλη των διαφόρων μαθημάτων του

αναλυτικού προγράμματος, την οποία οι τελευταίοι σημείωναν στα τετράδιά τους (βλ. ενδεικτικά: Ξιφαράς, 1936 – «Κρίσεις και Σημειώσεις», 1936).

2. Το ιστορικο-κοινωνικο-πολιτικό πλαίσιο του Μεσοπολέμου και της Κατοχής

Σύμφωνα με τον Giddens (1986, 1997) για την κοινωνιολογική ανάλυση είναι απαραίτητη η προσέγγιση της ιστορικής πραγματικότητας, διότι αυτή μας βοηθά να αντιληφθούμε με ακρίβεια τις υφιστάμενες κοινωνικές συνιστώσες και αλλαγές. Μάλιστα, όπως παρατηρεί ο Young (1998) η επιλογή και η οργάνωση της σχολικής γνώσης, που εξειδικεύεται στα *curricula* και στα σχολικά εγχειρίδια των διαφόρων μαθημάτων, πρέπει να συσχετιστεί με την ευρύτερη κοινωνική δομή. Κι αυτό διότι οι συγκεκριμένες μορφές γνώσης αποτελούν κοινωνικο-ιστορικές κατασκευές της εκάστοτε ιστορικής περιόδου. Έτσι, κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου αλλά και κατά την προγενέστερη ιστορική περίοδο τα σχολικά εγχειρίδια ιστορίας και τα αναγνωστικά απετέλεσαν εργαλεία εθνικής διαπαιδαγώγησης και μετάδοσης στους μαθητές των κυρίαρχων ιδεών και αξιών, γεγονός που ανιχνεύεται ακόμη και κατά τη διαδικασία θέσπισης των σχετικών για τα διδακτικά βιβλία νόμων (Βεντούρα, 1992 – Κουλούρη, 1988α, 1988β – Koulouri, 1989 - Venturas, 1990).

Σημαντικές και ιδιαίτερα διαφωτιστικές πτυχές της ιστορικής περιόδου στην οποία εντάσσονται τα Αναγνωστικά, που εξετάζουμε, είναι οι ακόλουθες:

- Η αντίθεση μεταξύ των Λαϊκών (βασιλόφρονες) και των Φιλελεύθερων όσον αφορά τους κοινωνικούς στόχους και προσανατολισμούς αμβλύνηκαν εξαιτίας της οικονομικής ανάπτυξης και του μετασχηματισμού της ελληνικής κοινωνίας κυρίως μέσα από την αγροτική μεταρρύθμιση. Έτσι, στο τέλος οι δύο αυτές παρατάξεις κατέληξαν ν' αντιπροσωπεύουν τα συμφέροντα της αστικής τάξης. Και, καθώς οι κοινωνικοί αγώνες εντεινόνταν, η γραμμή, που χώριζε ιδεολογικά τους διάφορους πολιτικούς σχηματισμούς μετατέθηκε αριστερότερα (Vitti, 1984, 45-83).
- Κατά την περίοδο του μεσοπολέμου σημειώνεται μια σειρά πραξικοπημάτων, που υποκινούνταν από τους πολιτικούς για την εξυπηρέτηση των πολιτικών τους στόχων. Έτσι, μετά την επιτυχία του κάθε πραξικοπήματος η εξουσία επέστρεφε στα χέρια των πολιτικών (Βερέμης, 1983). Αποτέλεσμα του στρατιωτικού κινήματος του 1935 είναι η κατάλυση της «Ελληνικής Δημοκρατίας» και η παλινόρθωση της «βασιλείας», που ανοίγει το δρόμο στον Μεταξά (Βεργόπουλος, 1978, 155-157 – Σβορώνος, 1987, 303-306).
- Η διεθνής οικονομική ύφεση της δεκαετίας του 1930, που επηρέασε και την Ελλάδα με κατάληξη τη χρεοκοπία του 1932, είχε ως αποτέλεσμα την επιτάχυνση του ρυθμού ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας (Τσουκαλάς, 1985, 265 – Κωστής, 1989). Σε αυτό συνέβαλε και ο κρατικός παρεμβατισμός με την υιοθέτηση μέτρων που προώθησαν την εκβιομηχάνιση της χώρας (παραγωγή αγαθών, που να καλύπτουν τις εγχώριες ανάγκες). Έτσι, όμως, υπήρξε η συγκέντρωση πλούτου στα χέρια μιας μειοψηφίας αστών, ενώ η οικονομική κρίση έπληττε τις λαϊκές μάζες προκαλώντας, με τη σειρά της, οξεία κοινωνική κρίση (Σβορώνος, 1983, 128-132 – Ρήγος, 1988, 29-117 – Mazower, 1988). Γι' αυτό και οι εργατικές διεκδικήσεις προσλάμβαναν έναν οξύ κι έντονα αγωνιστικό χαρακτήρα. Σύμφωνα με τον Κ. Βεργόπουλο (1984, 529-530), η δικτατορία του Μεταξά απετέλεσε έκφραση της νέας κατανομής κοινωνικής ισχύος στη χώρα στοχεύοντας στη διεύρυνση της κοινωνικής και οικονομικής βάσης της εξουσίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν τα επιχειρήματα του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου, που αυτοπαρουσιάζεται ως εργατικό (Βεργόπουλος, 1978, 152-153).
- Η δικτατορία της 4ης Αυγούστου 1936 επιβλήθηκε έχοντας ως αιτίες - προσχήματα την κομμουνιστική διείσδυση στα σχολεία (Δημαράς, 1988, 183-184) και τις εργατικές διεκδικήσεις και απεργίες (Βουρνάς, 1977, 396-481 – Ανδρικόπουλος, 1987, 230-242). Άλλωστε, από τις αρχές της δεκαετίας του 1930 διατυπωνόταν από επίσημους εκπαιδευτικούς κύκλους η ανάγκη διαφύλαξης της εκπαίδευσης από τον «κομμουνισμό». Χαρακτηριστική είναι η εισήγηση του Χ. Λέφα (1933, 225-228) στον υπουργό Παιδείας στην οποία υποστήριξε ότι ο ίδιος διεξήγαγε έρευνα στα σχολεία και διαπίστωσε την είσοδο σε αυτά της ιδεολογίας του κομμουνισμού. Η προβολή των συγκεκριμένων απόψεων ενισχύονταν κι από την επιχειρηματολογία των φιλελεύθερων διανοούμενων εναντίον της αριστεράς μετά τη διάσπαση του Εκπαιδευτικού Ομίλου (Νούτσος, 1990, 213-284 - Φραγκουδάκη, 1990, 86-148).
- Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1930 προβλήθηκε έντονα από την πλευρά επίσημων εκπαιδευτικών κύκλων η επιχειρηματολογία για την ανάγκη προσήλωσης της εκπαίδευσης στα εθνικά ιδεώδη (παράδοση, προγονικός πολιτισμός, εθνική ιστορία) προκειμένου να επιτευχθεί ο εθνικός φρονηματισμός των μαθητών (Εξαρχόπουλος, 1934 – ΟΛΜΕ, 1935 – Ξιφαράς, 1936 – Σπετσιέρης,

1937). Το γεγονός αυτό συνδεόταν με τη γενικότερη συντηρητική στροφή στην εκπαίδευση κατά τα χρόνια εκείνα. Δεν είναι τυχαία, λοιπόν, η διαπίστωση του Χ. Θεοδωρίδη (1936) ότι η κρίση ήταν τέτοιας έκτασης, ώστε «οι εκπαιδευτικοί φοβούνται ή αποφεύγουν να διατυπώσουν τις απόψεις τους με αποτέλεσμα πολλά περιοδικά να μαραζώνουν και να κλείνουν γιατί δε βρίσκουν αρθρογράφους». Συνεπώς, όταν επιβλήθηκε η Μεταξική δικτατορία υπήρχε ήδη ένα συντηρητικό κλίμα τόσο στην εκπαίδευση όσο και στην κοινωνία.

- Κατά την περίοδο της Μεταξικής δικτατορίας συμβαίνει η γενικότερη συντηρητική στροφή των διανοούμενων στο παρελθόν και τα φυλετικά ιδεώδη (Vitti, 1984, 351-358 – Αγγελής, 2006). Αντίστοιχες ιδέες είχαν εκφραστεί και στον Ευρωπαϊκό χώρο από φασιστικούς πνευματικούς κύκλους (Τζιόβας, 1989, 139-140). Το καθεστώς της 4ης Αυγούστου με το αυταρχικό, σοβινιστικό και λαϊκιστικό του πνεύμα επηρέασε τη γενικότερη πνευματική κίνηση της εποχής, που οδήγησε στη στροφή στην παράδοση αλλά και την ενασχόληση τόσο με την αρχαία Ελλάδα όσο και με το Βυζάντιο και την Ορθοδοξία (Γιανναράς, 1978 – Γουναρίδης, 1994).

- Η δικτατορία του Μεταξά συνδέεται με το ιδεολόγημα του «κρατικού εθνικισμού», όπου δίνεται σαφής προτεραιότητα και υπεροχή στο «εθνικό Κράτος» έναντι του ατόμου. Εδώ, το Κράτος προβάλλεται ως υπερκομματικό, υπερταξικό και συντεχνιακό αποτελώντας μια κοινωνικο-πολιτική, οικονομική και πνευματική οντότητα, που συνδέεται στενά με την ιδέα της εθνικής αυτάρκειας. Η έννοια του ατομικού δικαιώματος αντικαθίσταται από εκείνη του κοινωνικού καθήκοντος, που απορρέει από την υπερβατική αντίληψη του «έθνους». Στο ελληνικό έθνος θεωρείται ότι ανήκουν όλοι οι Έλληνες, ανεξάρτητα από τον τόπο και από το χρόνο της ζωής τους. Έτσι, οι συνταγματολόγοι της 4ης Αυγούστου ευθυγραμμιζόμενοι με τη συγκεκριμένη αντίληψη διέκριναν το έθνος αντί του λαού ως πηγή των εξουσιών (Αλιβιζάτος, 1983, 83-84 – Κόκκινος, 1989).

- Μετά την κατάληψη της Ελλάδας από τις δυνάμεις του άξονα το σκηνικό διαμορφώνεται ως εξής: Κατοχή - δυστυχία και κακουχίες για το δοκιμαζόμενο λαό, διορισμένη ελληνική κυβέρνηση γερμανόφιλων και «δοσίλογων», χρεοκοπία των παλαιών πολιτικών δυνάμεων, εθνική αντίσταση. Η τελευταία οργανώθηκε κυρίως από το ΚΚΕ, που πλησίασε το λαό αγγίζοντας τα πατριωτικά του αισθήματα και πετυχαίνοντας τη συσπείρωση ενός μεγάλου μέρους του στις αντιστασιακές οργανώσεις του ΕΑΜ και του ΕΛΑΣ (Βουρνάς, 1979 - Κέδρος, 1981 - Χόνδρος, 1984). Στη συγκεκριμένη ιστορική συγκυρία το ΚΚΕ απέβαλε την προ του 1940 διεθνιστική και «κοσμοπολίτικη» τοποθέτησή του κι έγινε αντικειμενικός υποστηρικτής της εθνικής ιδεολογίας (Φατούρος, 1983, 140). Στα 1943-1944 η αντίσταση των ΕΑΜ και ΕΛΑΣ απλώθηκε στο μεγαλύτερο μέρος της ορεινής Ελλάδας απωθώντας τον κατακτητή κυρίως στα πεδινά και τις πόλεις. Έτσι, δημιουργήθηκε η «Ελεύθερη Ελλάδα» του βουνού. Το Μάρτη του 1944 ιδρύθηκε στη Βίτινη της Ευρυτανίας η Π.Ε.Ε.Α. καλύπτοντας την ανάγκη ύπαρξης ενός υπεύθυνου κεντρικού πολιτικού οργάνου, που να μπορεί «να συντονίσει τις προσπάθειες και τον αγώνα για την εθνική απολύτρωση και ν' αναλάβει την υπεύθυνη διοίκηση των ελευθέρων και ελευθερούμενων περιοχών της χώρας» (Ιδρυτική Πράξη, 1944). Σημαντικές προτεραιότητες της Π.Ε.Ε.Α. ήταν (Η θέση και οι σκοποί μιας λαϊκής Παιδείας, 1966, 39): α) η ενίσχυση του πατριωτικού φρονήματος, που να εμπνέεται από τις ένδοξες στιγμές της ελληνικής ιστορίας και τις ηρωικές πτυχές της λαϊκής παράδοσης, και β) η προβολή μιας εξωστρεφούς συνείδησης, που θα στηρίζεται στο λαϊκό πολιτισμό, τη λαϊκή παράδοση, την ελληνική ιστορία και θα βασίζεται στην ιδέα της εθνικής αυτοδιάθεσης των λαών με βάση την αρχή της διεθνούς συνεργασίας. Η προσπάθεια αυτή, σύμφωνα με τον Α. Καζαμία (1983), αν και υπήρξε «μεμονωμένο ιστορικό γεγονός», μπορεί να χαρακτηριστεί ως το πλαίσιο της «άλλης εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης» που πραγματικά δεν έγινε.

3. Ερευνητικά Ερωτήματα – Μεθοδολογία

Στην εργασία αυτή θα μας απασχολήσει η απάντηση των εξής ερευνητικών ερωτημάτων:

- Ποια είναι η σημασία που δίνεται από το περιεχόμενο των εξεταζόμενων Αναγνωστικών σχετικά με την προώθηση ιστορικής υφής γνώσεων;
- Από ποιες περιόδους της ελληνικής ιστορίας αντλούνται ιστορικές γνώσεις και γιατί;
- Παρατηρείται η γεωγραφική ή η μυθική απεικόνιση του ιστορικού χώρου; Στην τελευταία περίπτωση ο χώρος ξεφεύγει από τις πραγματικές του διαστάσεις και εξιδανικεύεται αποκτώντας συμβολική σημασία και περιεχόμενο.
- Η εξέλιξη των ιστορικών πραγμάτων παρουσιάζεται ως αποτέλεσμα ατομικής ή συλλογικής δράσης;

Κουστουράκης, Γ. (2007). Η συμβολή των Μεταξικών Αναγνωστικών του Ο.Ε.Σ.Β. και των Αναγνωστικών της Π.Ε.Ε.Α. στη διαμόρφωση της «σχολικής ιστορικής γνώσης» (1939-1944): Μια ιστορικο-συγκριτική – κοινωνιολογική προσέγγιση. *Θέματα Ιστορίας της Εκπαίδευσης*, 6-7, 103-132.

- Επιχειρείται η αναπαράσταση του πολιτιστικού παρελθόντος; Κι αν ναι σε ποιες ιστορικές περιόδους αυτή αναφέρεται;

Οι πηγές της έρευνάς μας εντοπίζονται στο σύνολο των Αναγνωστικών που εκδόθηκαν κατά την εξεταζόμενη ιστορική περίοδο από τον Ο.Ε.Σ.Β. και την Π.Ε.Ε.Α. Πρόκειται για τα εξής εγχειρίδια:

Μεταξικά Αναγνωστικά (α-ΟΕΣΒ):

- Δ., Δούκα & Δ., Δεληπέτρου (1939) *Τα παιδάκια. Αλφαβητάριο* (Εν Αθήναις, Ο.Ε.Σ.Β.) (Α.1).
Α., Ταμπακοπούλου & Θ., Δρακοπούλου (Μυρτιάτισσας) (1939) *Κρινολούλουδα. Αναγνωστικό Β' Δημοτικού* (Εν Αθήναις, Ο.Ε.Σ.Β.) (Α.2).
Π., Νιρβάνα & Δ., Ζήση (1939) *Ελληνόπουλα. Αναγνωστικό Γ' Δημοτικού* (Εν Αθήναις, Ο.Ε.Σ.Β.) (Α.3).
Γ., Μέγα (1939) *Αναγνωστικό Δ' Δημοτικού* (Εν Αθήναις, Ο.Ε.Σ.Β.) (Α.4).
Δ., Κοντογιάννη. Γ., Μέγα, Π., Νιρβάνα & Δ., Ζήση (1939) *Αναγνωστικό Ε' Δημοτικού* (Εν Αθήναις, Ο.Ε.Σ.Β.) (Α.5).
Δ., Κοντογιάννη, Ν., Κοντόπουλου, Π., Νιρβάνα & Δ., Ζήση (1939) *Αναγνωστικό Στ' Δημοτικού* (Εν Αθήναις, Ο.Ε.Σ.Β.) (Α.6).

Αναγνωστικά Π.Ε.Ε.Α. (α-ΠΕΕΑ):

Τα Αετόπουλα. Αναγνωστικό της Γ' και Δ' τάξης (Εκδοση Ελευθέρας Ελλάδας, 1944 - Ανατύπωση από το Ελληνικά Θέματα: Κατοχή - Αντίσταση - Εμφύλιος, αρ. 17, Θεσσαλονίκη) (Π.3).

Μ., Παπαμαύρου (1944) *Ελεύθερη Ελλάδα. Αναγνωστικό Ε' και Στ' τάξης* (Εκδοση Π.Ε.Ε.Α - Επανέκδοση Αθήνα 1983, εκδ. Σύγχρονη Εποχή) (Π.5).

Για την προσέγγιση των παραπάνω διδακτικών βιβλίων χρησιμοποιήθηκε η ποσοτική και η ποιοτική μέθοδος Ανάλυσης Περιεχομένου (Content Analysis). Ως μονάδα ανάλυσης λάβαμε το «θέμα», δηλαδή το μικρότερο τμήμα του περιεχομένου που αντιστοιχεί σε μια συγκεκριμένη κατηγορία ανάλυσης. Ως μονάδα συμφραζομένων, που βοηθά στη διευκρίνηση του νοήματος κάθε θέματος λάβαμε το «κείμενο» (Weber, 1990 - Bardin, 1993). Για την εξουδετέρωση της παράσιτης μεταβλητής, που εισάγουν οι ιδιομορφίες του κάθε κειμένου, υπολογίσαμε μία μόνο φορά την παρουσία της ίδιας κατηγορίας ανάλυσης μέσα στο ίδιο κείμενο (Σακαλάκη, 1984, 69).

Οι ακόλουθες κατηγορίες ανάλυσης του ερευνητικού μας υλικού προέκυψαν από τη συστηματική μελέτη του περιεχομένου των πηγών της έρευνας και για τη διαμόρφωσή τους έγινε προσπάθεια ώστε να εφαρμοστούν οι κανόνες της αντικειμενικότητας, της εξαντλητικότητας, της καταλληλότητας και του αμοιβαίου αποκλεισμού (Βάμβουκας, 1988 – Bardin, 1993):

A. Χώρος

1. Σχέση με το χώρο – Ο χώρος ως συναισθηματική οντότητα.
2. Μετακίνηση στο χώρο
3. Τόπος και ιστορία.

B. Χρόνος

1. Προϊστορία και Μύθος
2. Αρχαιοελληνικό Παρελθόν
3. Βυζάντιο
4. Τουρκοκρατία και Αγώνες για την Ανεξαρτησία
5. Νεώτεροι χρόνοι – σύγχρονη ιστορία

Γ. Ιστορική δράση (πρωταγωνιστές και ιστορική πραγματικότητα)

1. Ατομικότητα στην Ιστορία
2. Ομαδική Δράση

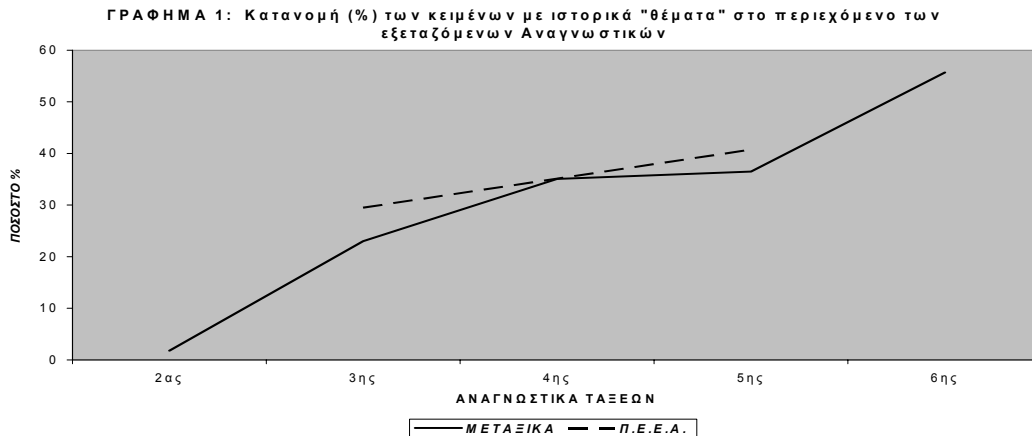
Δ. Θεός και Ιστορία

Για την κριτική σύνθεση και την συγκριτική αξιολόγηση των ευρημάτων μας στις δύο εξεταζόμενες ιστορικές περιόδους (Μεταξική – Εθνικής Αντίστασης) χρησιμοποιήθηκε η συγκριτική μέθοδος (Schriewer, 1990). Η στατιστική επεξεργασία των ποσοτικών δεδομένων της έρευνας έγινε με τη χρήση του SPSS και για όλους τους στατιστικούς ελέγχους χρησιμοποιήθηκε το επίπεδο σημαντικότητας $\alpha=0,05$ (Παρασκευόπουλος, 1984).

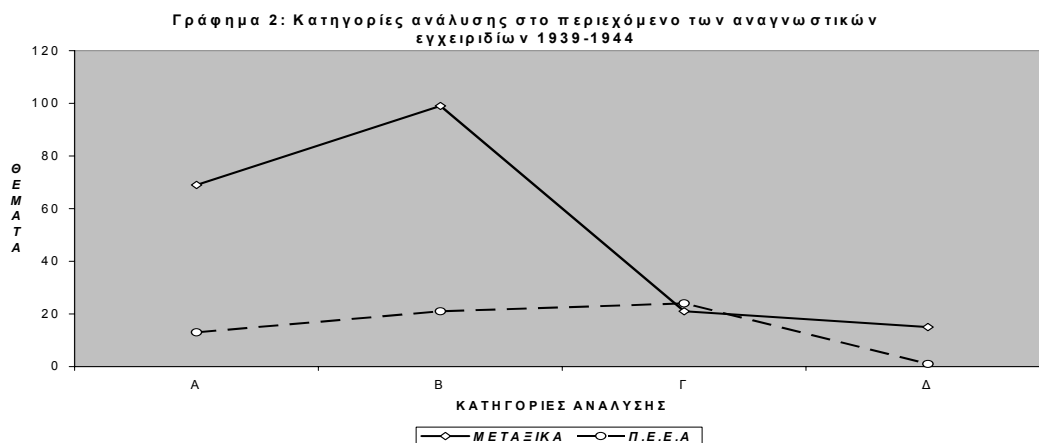
4. Αποτελέσματα – Συζήτηση

Από την προσέγγιση του ερευνητικού μας υλικού προέκυψαν 265 μονάδες ανάλυσης, που κατανέμονται ως εξής: 204 θέματα στα α-ΟΕΣΒ (ποσοστό 76,98%) και 61 θέματα στα α-ΠΕΕΑ (23,02%). Στο Γράφημα 1 δίνεται η ποσοστιαία κατανομή των κειμένων με «ιστορικά θέματα» επί του συνόλου των

κειμένων των εξεταζόμενων Αναγνωστικών. Από τη μελέτη των στοιχείων του συγκεκριμένου γραφήματος προκύπτουν: α) Στα Μεταξικά Αναγνωστικά η παρουσίαση ιστορικής υφής θεμάτων γίνεται ουσιαστικά από το Αναγνωστικό της Γ' τάξης και εξής, και β) στα Αναγνωστικά και των δύο περιόδων παρατηρείται μια αυξητική τάση όσον αφορά την προώθηση ιστορικών θεμάτων, η οποία και καλύπτει ένα σημαντικό μέρος του περιεχομένου των μεσαίων και μεγάλων τάξεων του Δημοτικού σχολείου.

Στο Γράφημα 2 γίνεται η κατανομή των «κατηγοριών ανάλυσης» στο περιεχόμενο των α-ΟΕΣΒ και α-ΠΕΕΑ Αναγνωστικών. Από την ποσοτική επεξεργασία των στοιχείων του γραφήματος αυτού συνάγονται τα εξής: α) το περιεχόμενο των α-ΟΕΣΒ διαφοροποιείται σε σημαντικό βαθμό ($p=0,01$) όσον αφορά την προώθηση των διαφόρων ιστορικών κατηγοριών. Στις σελίδες τους ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην παρουσίαση του ιστορικού χρόνου και του ιστορικού χώρου, β) στα α-ΠΕΕΑ και χωρίς να υφίσταται αντίστοιχη διαφοροποίηση ($p=n.s.$) όπως στην περίπτωση των α-ΟΕΣΒ προβάλλονται περισσότερο οι συντελεστές της ιστορικής εξέλιξης, με την προσέγγιση του ιστορικού χρόνου και του ιστορικού χώρου να ακολουθούν. Και γ) Τα Αναγνωστικά των δύο εξεταζόμενων περιόδων διαφοροποιούνται μεταξύ τους ($p=0,01$) όσον αφορά την ποσοτική παρουσίαση των διαφόρων κατηγοριών ανάλυσης στο περιεχόμενό τους. Πιο συγκεκριμένα, η εμφάνιση των κατηγοριών «χρόνος», «χώρος» και «Θεός και ιστορία» γίνεται σε πολύ μεγαλύτερο αριθμό συχνοτήτων στην περίπτωση των α-ΟΕΣΒ. Αντίθετα, τα α-ΠΕΕΑ υπερτερούν ελαφρώς των α-ΟΕΣΒ όσον αφορά την παρουσίαση της κατηγορίας «ιστορική δράση».

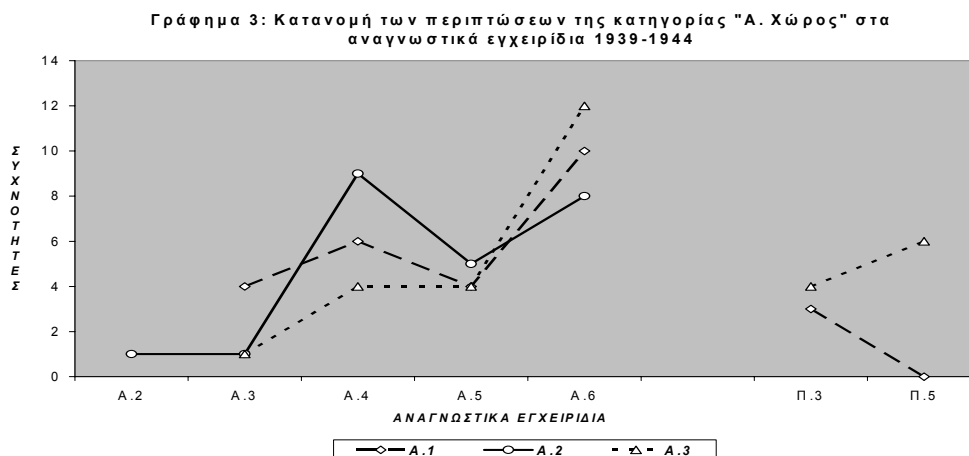
Στο Γράφημα 3 παρουσιάζεται η κατανομή των περιπτώσεων της κατηγορίας «Α. Χώρος» στο περιεχόμενο των εξεταζόμενων Αναγνωστικών. Από το γράφημα αυτό συνάγονται τα εξής: α) η εμφάνιση της συγκεκριμένης κατηγορίας στα α-ΟΕΣΒ γίνεται, αρχικά, στο Α.2 εγχειρίδιο μέσα από την υποκατηγορία «Α.2. Μετακίνηση στο χώρο», η οποία και κορυφώνεται στα Αναγνωστικά των Δ' και Στ' τάξεων. Η υποκατηγορία αυτή απουσιάζει από το περιεχόμενο των α-ΠΕΕΑ, β) η περίπτωση «Α.1. Σχέση με το χώρο» προβάλλεται μόνο από το περιεχόμενο Π.3 αναγνωστικού της ΠΕΕΑ, ενώ αναπτύσσεται κυρίως στις σελίδες των α-ΟΕΣΒ εγχειριδίων, και γ) η υποκατηγορία «Α.3. Τοπική

ιστορία» προβάλλεται τόσο στο περιεχόμενο των α-ΠΕΕΑ όσο και σ' εκείνο των Α.4, Α.5 και Α.6 μεταξικών Αναγνωστικών.

Η ποιοτική ανάλυση των θεμάτων της κατηγορίας «Α. Χώρος» έδωσε τα εξής αποτελέσματα:

A.1. Σχέση με το χώρο – Ο χώρος ως συναισθηματική οντότητα:

Στα α-ΟΕΣΒ Αναγνωστικά προβάλλεται η «φυσική ομορφιά» της Ελλάδας, που ασκεί έντονη γοητεία στον επισκέπτη προκαλώντας του σαγήνη και θαυμασμό (Α.5,70¹). Πρόκειται για έναν παράγοντα, που έδωσε αφορμή για πολεμικές αναμετρήσεις σε διάφορες ιστορικές περιόδους (Α.4,76).

Ο Έλληνας εμφανίζεται να έχει έναν έντονο συναισθηματικό δεσμό με τον τόπο του. Πιο συγκεκριμένα:

- Αγαπά υπερβολικά το χωριό στο οποίο ζει όντας γοητευμένος από τις φυσικές του ομορφιές (Α.3,59). Έτσι, ακόμα κι όταν επισκέπτεται άλλα ομορφότερα μέρη ο νους του επιστρέφει στον δικό του τόπο, τον οποίο και αναπολεί, καθώς συνδέεται μαζί του με προσωπικά βιώματα (Α.6,70).

Ο ξενιτεμένος Έλληνας αναπολεί τον τόπο του ακόμη κι όταν έχει επιτύχει οικονομικά και είναι πλούσιος (Α.6,61).

- Ως σεβαστή και πραγματοποιήσιμη εμφανίζεται η επιθυμία του ξενιτεμένου να ταφεί στη γενέτειρά του.

«Συμφώνως προς την διαθήκην του, τα οστά του Ζάππα μετεκομίσθησαν εκ Βλαχίας και ετάφησαν εις την αυλήν του σχολείου του Λαμπόβου...» (Α.6,61).

- Η επίσκεψη στον τόπο καταγωγής αποτελεί εσωτερική ανάγκη και υποχρέωση για τον Έλληνα που γεννήθηκε σε άλλο μέρος (Α.5,25).

Στα Αναγνωστικά της Π.Ε.Ε.Α. εκθειάζεται, επίσης, η φυσική ομορφιά της ελληνικής γης η οποία, όμως, αμαυρώνεται από τον κατακτητή και μετατρέπεται συχνά σε τόπο θυσίας (Π.3,10).

A.2. Μετακίνηση στο χώρο:

Στο περιεχόμενο των α-ΟΕΣΒ η μετακίνηση στο χώρο για την αναζήτηση καλύτερης τύχης εμφανίζεται ως ένα διαχρονικής σημασίας χαρακτηριστικό του Ελληνισμού, του οποίου η εμβέλεια στην αρχαιότητα φανερώνεται μέσα από το θεσμό των αποικιών. Τέτοιες είναι οι περιπτώσεις της Μασσαλίας ως αποικίας των Φωκαέων (Α.5,46) και των ελληνικών πόλεων στην Κυρηναϊκή της Βορείου Αφρικής (Α.5,44). Οι αποικίες εμφανίζονται να διατηρούν στενούς δεσμούς με τη Μητρόπολη συμμετέχοντας ενεργά στις μεγάλες θρησκευτικές της γιορτές (Α.5,47).

Η μετανάστευση αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό των σύγχρονων Ελλήνων (Α.6,9), που έχει ως αίτια: α) τη φτώχεια μεγάλου μέρους της ελληνικής επικράτειας, που καθιστά αδύνατη την επιβίωση των

¹ Όσον αφορά τα παραθέματα, που τοποθετούμε στην εργασία αυτή, προσδιορίζουμε την πηγή λήψης ως εξής: α) αναφέρουμε, αρχικά, το Αναγνωστικό εγχειρίδιο και β) τον αύξοντα αριθμό του κειμένου εντός του οποίου υπάρχει το σχετικό παράθεμα. Έτσι, το Α.4,76 δηλώνει το 76^ο κατά σειρά κείμενο του μεταξικού αναγνωστικού της Δ' τάξης.

κατοίκων (Α.6,70), β) την αναζήτηση καλύτερης τύχης (Α.6,59), και γ) την άμεση επίλυση των οικονομικών προβλημάτων και αναγκών της ελληνικής οικογένειας (Α.5,25).

Η ανάπτυξη της ναυτιλίας στην αρχαιότητα είχε εμπορικούς σκοπούς (Α.5, 47). Στη σύγχρονη εποχή η ελληνική ναυτιλία εμφανίζεται να αξιοποιεί την «ένδοξη» ναυτική παράδοση και να φτάνει σε σημαντικά επιτεύγματα σε παγκόσμιο επίπεδο (Α.6,53).

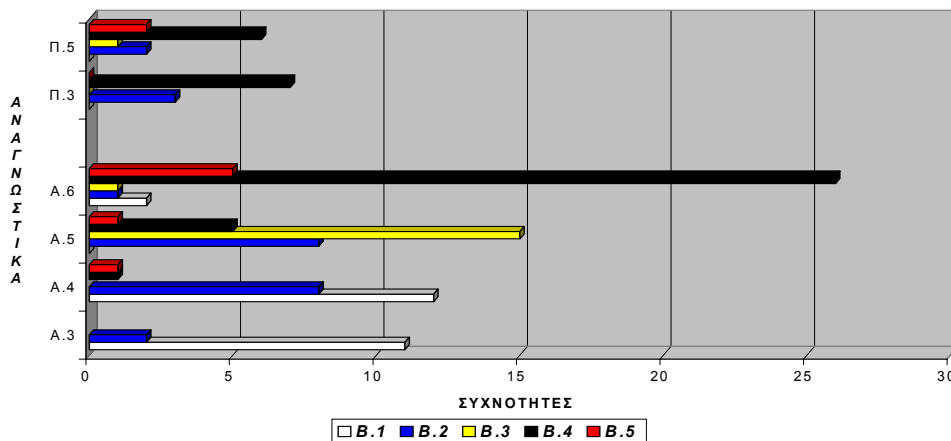
Α.3. Τόπος και ιστορία:

Στην ελληνική γη υπάρχουν σε μεγάλη έκταση ίχνη του παρελθόντος, που συμβάλλουν στην αφύπνιση συγκεκριμένων ιστορικών μνημών. Ακόμη και τα τοπωνύμια συνδέονται με συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα (Α.6,53). Στα α-ΟΕΣΒ ιδιαίτερη βαρύτητα δίνεται στην παρουσίαση της πόλης των Αθηνών, όπου προσεγγίζονται: ο μύθος της ονομασίας της (Α.4,39 - Α.4,40) και η πολιτιστική της προσφορά μέσα από την ανάδειξη της Ακρόπολης και του Παρθενώνα (Α.4,41). Επίσης, αναφορές γίνονται και στην αρχαία Σπάρτη, που εμφανίζεται ως μια πόλη λιτή κι ανοχύρωτη στην κοιλάδα του Ευρώτα, γεγονός που αντανακλά την ηρωική διάθεση και το λιτό κι απέριττο του ελληνικού χαρακτήρα (Α.4,38).

Οι ιστορικές μνήμες ζωντανεύουν κατά την επίσκεψη σε συγκεκριμένες τοποθεσίες, που συνδέονται στενά με σημαντικά γεγονότα του παρελθόντος. Για παράδειγμα η μονή της Αγίας Λαύρας υπενθυμίζει την έκρηξη της Ελληνικής Επανάστασης (Α.6,72). Το Σούλι παραπέμπει στους ηρωικούς αγώνες των κατοίκων του κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας (Α.5,14) και την ηρωική τους θυσία στο Κούγκι (Α.6,13) και το Ζάλογγο (Α.6,49). Ομοίως, τα Ψαρά αποτελούν τόπο θυσίας υπενθυμίζοντας τη σφαγή των κατοίκων τους από τους Τούρκους (Α.6,17). Συνεπώς, στα α-ΟΕΣΒ κάθε τόπος παρουσιάζεται να έχει την ιστορία του, η οποία παραπέμπει, συχνά, σε ένδοξες ιστορικές μνήμες.

Στα α-ΠΕΕΑ το Σούλι εμφανίζεται ως τόπος «αδιάλειπτου» αγώνα των Ελλήνων ενάντια στους Τούρκους (Π.3,15). Ωστόσο, το ενδιαφέρον στρέφεται, κυρίως, σε μια συγχρονική προσέγγιση αναδεικνύοντας τόπους όπου συνέβησαν ηρωικά – θυσιαστικά γεγονότα κατά την περίοδο της κατοχής. Τέτοια είναι η περίπτωση του Γοργοπόταμου (Π.5,7), της Καισαριανής (Π.3,11), της Καλλιθέας ως τόπου θυσίας των παλικαριών του ΕΛΑΣ (Π.3,16 – Π.5,37) και του Υμηττού ως τόπου θυσίας των αγωνιστών της ΕΠΟΝ (Π.5,41).

Γράφημα 4: Κατανομή των περιπτώσεων της κατηγορίας "Β. Χρόνος" στα αναγνωστικά βιβλία 1939-1944

Στο Γράφημα 4 δίνεται η κατανομή των περιπτώσεων της κατηγορίας «Β. Χρόνος» στο περιεχόμενο των εξεταζόμενων Αναγνωστικών. Από τη μελέτη των στοιχείων του γραφήματος αυτού προκύπτουν: α) σημαντική διαφοροποίηση ($p=0,01$) υπάρχει τόσο μεταξύ των α-ΟΕΣΒ, εξεταζόμενων αυτοτελώς, όσο και μεταξύ των α-ΠΕΕΑ εγχειριδίων όσον αφορά την παρουσίαση των περιπτώσεων της εξεταζόμενης κατηγορίας στις σελίδες τους. Μάλιστα, οι διάφορες ιστορικές περιόδους, που προσεγγίζονται, αντιστοιχούν σε μεγάλο βαθμό στην ύλη του μαθήματος της Ιστορίας της συγκεκριμένης τάξης. β) Η ανάδειξη του μυθικού στοιχείου, που απουσιάζει από το περιεχόμενο των α-ΠΕΕΑ, γίνεται από τα Α.3 και Α.4 εγχειρίδια. γ) Όψεις του αρχαιοελληνικού παρελθόντος παρουσιάζονται σε όλα τα α-ΟΕΣΒ με έμφαση στα Α.4 και Α.5. Η συγκεκριμένη υποκατηγορία προωθείται και στο περιεχόμενο των α-ΠΕΕΑ. γ) Αναφορές στη Βυζαντινή ιστορική περίοδο γίνονται κυρίως στο περιεχόμενο του Α.5 και κατά δεύτερο λόγο του Α.6 αναγνωστικού. Στα α-ΠΕΕΑ υπάρχει μια σύντομη αναφορά για το Βυζάντιο στις σελίδες του Π.5 αναγνωστικού. δ) Η περίοδος της τουρκοκρατίας και του αγώνα για την

Κουστουράκης, Γ. (2007). Η συμβολή των Μεταξικών Αναγνωστικών του Ο.Ε.Σ.Β. και των Αναγνωστικών της Π.Ε.Ε.Α. στη διαμόρφωση της «σχολικής ιστορικής γνώσης» (1939-1944): Μια ιστορικο-συγκριτική – κοινωνιολογική προσέγγιση. *Θέματα Ιστορίας της Εκπαίδευσης*, 6-7, 103-132.

ανεξαρτησία παρουσιάζεται τόσο στα α-ΠΕΕΑ όσο και στα α-ΟΕΣΒ (κυρίως στο Α.6). Και ε) όψεις της νεότερης ελληνικής ιστορίας δίνονται στα α-ΟΕΣΒ των τριών μεγάλων τάξεων και κυρίως στο Α.6, όπως και στο Π.5 εγχειρίδιο της ΠΕΕΑ.

Από την ποιοτική ανάλυση του ερευνητικού υλικού, που αφορά την κατηγορία «Β. Χρόνος» προέκυψαν τα παρακάτω ευρήματα:

B.1. Προϊστορία και Μύθος:

Η επιβίωση των μύθων της αρχαιότητας στη νεοελληνική συνείδηση εκφράζει την ανάγκη των νεοελλήνων να ισχυροποιήσουν τη συνείδηση της εθνικής τους συνέχειας (Α.4,76). Γι' αυτό και η παρουσίαση των Ελλήνων ως έθνους από τους προϊστορικούς κιόλας χρόνους γίνεται μέσα από την παράθεση αυτοτελών ιστοριών μυθολογικού χαρακτήρα. Τέτοια είναι η περίπτωση του κειμένου για τον Φαέθοντα (Α.3,45). Επίσης, γίνεται αναφορά σε ηρωικά πρόσωπα της ελληνικής προϊστορίας, των οποίων παρουσιάζονται η δράση και τα προτερήματα. Πρόκειται για τις ηρωικές μορφές των Αχιλλέα (Α.3,63 – Α.3,65), Φιλοκτήτη (Α.6,8) και, σε μια σειρά κειμένων του Α.3, του Οδυσσέα. Στο περιεχόμενο των α-ΟΕΣΒ δίνεται η γεωγραφική και ιστορική συνέχεια του Ελληνισμού μέσα από τη σύνδεση των διαφόρων ελληνικών πόλεων ή τοποθεσιών με τη δράση αρχαίων θεών, ημιθέων και ηρώων (όπως, λ.χ. του αγώνα μεταξύ της Αθηνάς και του Ποσειδώνα για την ονομασία της Αθήνας - Α.4,39). Η ιστορική συνέχεια του Ελληνισμού προβάλλεται και μέσα από τη διατήρηση αρχαιοελληνικών μύθων, όπως είναι αυτός της γοργόνας, που υπάρχει στις διηγήσεις των ναυτικών (Α.4,46 – Α.4,47).

B.2. Αρχαιοελληνικό Παρελθόν:

Το ιστορικό στοιχείο προβάλλεται μέσα από κείμενα, που αναφέρονται σε ένδοξα ιστορικά γεγονότα όπως είναι οι Περσικοί πόλεμοι (Α.4,38) αναδεικνύοντας το μεγαλείο της ελληνικής φυλής (Α.3,54). Η ιστορική συνέχεια του Ελληνισμού φανερώνεται και μέσα από την παρουσίαση της μορφής και της εξέλιξης των δύο πιο σημαντικών πόλεων της ελληνικής αρχαιότητας, της Αθήνας και της Σπάρτης (Α.4,38). Η παρουσίασή τους στο περιεχόμενο των α-ΟΕΣΒ προωθεί την ανάδειξη του διύσμου όσον αφορά το πολιτισμικό και το στρατοκρατικό ιδεώδες. Και τα δύο μαζί φανερώσουν την ποικιλία και τις δυνατότητες του ελληνικού χαρακτήρα, που μπορεί να εκφράζεται με διαφορετικό τρόπο (Α.4,42 – Α.4,38 – Α.4,74).

Η αφηγηματική αναπαράσταση των δραστηριοτήτων των αρχαίων Ελλήνων γίνεται με σκοπό τον τονισμό της εθνικής και πολιτισμικής ενότητας και συνέχειας της φυλής. Κι αυτό, διότι πολλές από τις συνήθειες και τις ενασχολήσεις των αρχαίων φαίνεται ότι διατηρούνται από τους σύγχρονους Έλληνες (Α.5,47). Ως τέτοιες προβάλλονται η καλλιέργεια της τέχνης (αγγειοπλαστική, γλυπτική) και η ενασχόληση με τη ναυτιλία (Α.4,39 - Α.5,47). Η πρώτη προσαρμόζεται, κυρίως, στην εξυπηρέτηση των αναγκών της θρησκευτικής λατρείας, όπως συμβαίνει με την περίπτωση του Παρθενώνα (Α.3,23). Η ναυτιλία, έπειτα, φανερώνει, από μια άλλη σκοπιά, το αναλλοίωτο του ελληνικού εθνικού χαρακτήρα σχετικά με την μετακίνηση στο χώρο και τις χωρίς σύνορα δραστηριότητες του Ελληνισμού.

Στο περιεχόμενο των α-ΠΕΕΑ αναζητούνται πρότυπα αγωνιστικότητας για τη διατήρηση του ιδανικού της ελευθερίας από συγκεκριμένες περιόδους της ελληνικής ιστορίας. Έτσι, όσον αφορά την αρχαιότητα το ενδιαφέρον εντοπίζεται στην προβολή του αγωνιστικού και θυσιαστικού ήθους των Σπαρτιατών (Π.5,39 – Π.3,22). Επίσης, ο Έλληνας, που θυσιάζεται για την πατρίδα του αγωνιζόμενος εναντίον των κατακτητών θυμίζει τον αρχαίο Αθηναίο τυραννοκτόνο Αριστογείτονα (Π.3,51). Οι εφηβικές οργανώσεις των Επονιτών αναζητούν τα πρότυπά τους στον «*αρχαίο έφηβο*» (Π.3,36). Ομοίως, οι οργανώσεις των μικρότερων παιδιών (Αετόπουλα) αναζητούν παραδείγματα από τα παιδιά της αρχαίας Ελλάδας στην Αθήνα και τη Σπάρτη (Π.3,5).

B.3. Βυζάντιο:

Στο περιεχόμενο των α-ΟΕΣΒ το Βυζάντιο προβάλλεται ως μια περίοδος της ελληνικής ιστορίας, γι' αυτό και οι Βυζαντινοί αποκαλούνται Έλληνες (Α.5,7). Τα συγκεκριμένα Αναγνωστικά εστιάζουν το ενδιαφέρον τους στις ηρωικές μορφές των Βασίλειου Β' Βουλγαροκτόνου και Κωνσταντίνου ΙΑ' Παλαιολόγου. Ο πρώτος κλείνει μια ένδοξη εποχή του Βυζαντίου (βυζαντινός ιμπεριαλισμός: Γλύκατζη-Αρβελέρ, 1988) και ο δεύτερος τον κύκλο ζωής της Αυτοκρατορίας (Α.5, 48 – Α.5,49 – Α.5,70). Ο θρησκευτικός χαρακτήρας του Βυζαντίου και ο στενός δεσμός μεταξύ Αυτοκρατορίας και Ορθοδοξίας

φανερόνεται μέσα από: α) την προσκυνηματική επίσκεψη στην Αθήνα του Βασιλείου Β' (1018), όπου προβάλλεται η ιστορική συνέχεια του Ελληνισμού όσον αφορά τη θρησκευτική συμπεριφορά μετά το τέλος νικηφόρων εθνικών αγώνων (επιβίωση αρχαίων συνηθειών της αφιέρωσης πολεμικών λαφύρων στο Θεό – Α.5,9), β) την άνθηση της χριστιανικής πολιτισμικής δημιουργίας και τέχνης στις περιπτώσεις του ναού της Αγίας Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως και του Μιστρά, και γ) την Εκκλησία που εμφανίζεται να διαδραματίζει σοβαρό και υπεύθυνο εθνικό ρόλο σε δύσκολες - κρίσιμες ιστορικές στιγμές (πολιορκίες: Κυρήνης, Α.5,44 - Κωνσταντινούπολης από Αβάρους, Α.5,42 – Πάτρας από Σλάβους, Α.5,8).

Στις σελίδες των α-ΟΕΣΒ φανερόνεται η κοινωνική ευαισθησία του βυζαντινού κράτους, που εκδηλώνεται μέσα από τους θεσμούς της κοινωνικής πρόνοιας για την περίθαλψη των πτωχών και των αδυνάτων. Εδώ, σημαντικό ρόλο για τη διενέργεια του φιλανθρωπικού έργου εμφανίζονται να διαδραματίζουν οι Αυτοκράτειρες (Α.5,10 – Α.5,41).

Στα α-ΠΕΕΑ το Βυζάντιο θεωρείται ότι ανήκει στον κορμό της ελληνικής ιστορίας συνδέοντας την αρχαιότητα με τη σύγχρονη ιστορική περίοδο (Π.5,18) και σε αυτό αναγνωρίζεται η συνέχεια του ελληνικού έθνους μέσα από τους αγώνες του Ελληνισμού για τη διατήρηση του αγαθού της ελευθερίας (Π.5,42).

B.4. Τουρκοκρατία – Αγώνες για την Ανεξαρτησία:

Στο περιεχόμενο των α-ΟΕΣΒ παρουσιάζεται η συντήρηση του αλυτρωτικού συναισθήματος των σκλαβωμένων Ελλήνων μέσα από την αξιοποίηση των λαϊκών παραδόσεων για το μαρμαρωμένο βασίλειό και των έργων των Ρήγα Φεραίου και Αδαμάντιου Κοραή (Α.6,47). Επίσης προσεγγίζεται η ελληνική επανάσταση μέσα από: τη δράση της οικογένειας των Υψηλάντηδων (Α.6,10), την περιγραφή της κήρυξης της στην Αγία Λαύρα (Α.6,72) και την προβολή της δράσης των εξής αγωνιστών: Κολοκοτρώνη (Α.6,14), Καραϊσκάκη (Α.6,6 – Α.6,19), Ανδρούτσου (Α.6,50), Μάρκου Μπότσαρη (Α.6,57), Ευάγγελου Ζάππα (Α.6,54), Μιαούλη (Α.6,31) και Κανάρη (Α.6,6 – Α.6,7 – Α.6,16). Η αξία της «ελευθερίας» που προκύπτει από το ηρωικό, αγωνιστικό και θυσιαστικό ήθος καλλιεργείται μέσα από τα κείμενα, που αναφέρονται στους αγώνες των Σουλιωτών και των Μεσολογγιτών.

Στα α-ΠΕΕΑ παρατηρείται η επιμονή για άντληση συμβολισμών από τους αγώνες του 1821 καθώς επιχειρείται ο παραλληλισμός μεταξύ της Τουρκικής και της Γερμανικής κατοχής, με την ανάδειξη κάποιων κοινών σημείων μεταξύ τους όπως είναι το «εθνοφθόρο» φαινόμενο της «διχόνοιας» (Π.3,33). Επίσης, ο αγώνας εναντίον των Γερμανών εμφανίζεται ως συνέχεια του αγώνα του 1821. Γι' αυτό και εμπνέεται από τις ηρωικές μορφές των αγωνιστών της περιόδου εκείνης και ιδιαίτερα των Σουλιωτών, που δίδαξαν τον τρόπο ηρωικής αντίστασης απέναντι στους κατακτητές (Π.3,5).

«Πάνω στα βουνά της Ελλάδας εξακολουθεί το 21. Έτσι αντιπαλεύει δραστήρια ο ελληνικός λαός. Κι οι μορφές των παλαιών αγωνιστών του Μπότσαρη, του Καραϊσκάκη και των άλλων είναι οι φωτεινοί οδηγητές τους.» (Π.3,31)

Ακόμη, υποστηρίζεται ότι τα έργα του Ρήγα έχουν διαχρονική αξία για τον αγώνα της λευτεριάς (Π.5,47). Επίσης, ο αγώνας των ανταρτών στα βουνά ομοιάζει με εκείνον των αρματολών (Π.3,15). Η Μπουμπουλίνα και η Φώτω Τζαβέλλα θεωρούνται πρότυπα αγωνιστικότητας για τις γυναίκες της αντίστασης (Π.5,35). Για τους αντάρτες κληρικούς παράδειγμα είναι οι αντίστοιχοι ήρωες του '21 Σαμουήλ, Παπαφλέσσας και Αθανάσιος Διάκος (Π.3,30). Αλλά και οι μελλοθάνατοι αγωνιστές της Εθνικής Αντίστασης όταν πλησιάζει η ώρα της εκτέλεσής τους από τους Γερμανούς εξωτερικεύουν τα συναισθήματά τους με το τραγούδι του χορού του Ζαλόγγου (Π.5,13).

B.5. Νεώτεροι χρόνοι – σύγχρονη ιστορία:

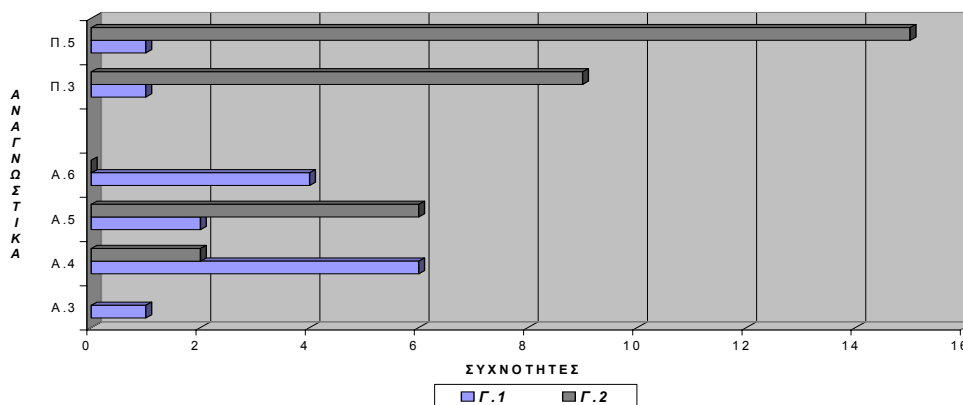
Τα κείμενα των α-ΟΕΣΒ, που αναφέρονται στη νεότερη Ελληνική ιστορία εστιάζονται σε ηρωικά περιστατικά των Βαλκανικών πολέμων. Πιο συγκεκριμένα παρουσιάζονται κάποιες επιχειρήσεις του ελληνικού στρατού μέσα από τις οποίες αναδεικνύονται η αγωνιστική διάθεση, τα ανδραγαθήματα και ο ηρωισμός των στρατιωτών (Α.6,2 - Α.6,23). Η ηρωική συμπεριφορά δεν χαρακτηρίζει μόνο τους ενήλικες αλλά και τα παιδιά, που βοηθούν τον ελληνικό στρατό στην αποστολή του με αποτέλεσμα είτε να τραυματιστούν είτε να φονευθούν (Α.6,22 – Α.6,51 – Α.5,50). Στις νίκες των βαλκανικών πολέμων προσδίδεται επικός χαρακτήρας και για τις συγκεκριμένες επιτυχίες αποδίδονται τιμές στον βασιλιά, που εμφανίζεται ως ο αρχηγός του στρατού. Έτσι, μέσα από τις επίσημες εκδηλώσεις θριάμβου ο βασιλιάς φαίνεται ότι καρπώνεται τους αγώνες και τις θυσίες των Ελλήνων στρατιωτών, ενισχύοντας τα λαϊκά του ερείσματα και τη λαϊκή του αποδοχή. Χαρακτηριστική είναι η παρουσίαση από το Α.4 Αναγνωστικό της

υποδοχής του βασιλιά Κωνσταντίνου στο Φάληρο, μετά τη νικηφόρα ναυμαχία των ελληνικών πληρωμάτων στο Αιγαίο εναντίον των Τούρκων, και του τρόπου εορτασμού της νίκης, που ακολουθεί το βυζαντινό τελετουργικό και τη βυζαντινή μεγαλοπρέπεια (Α.4,50).

Τέλος, στα α-ΠΕΕΑ το ενδιαφέρον εστιάζεται στην παρουσίαση συγχρονικών γεγονότων αντίστασης που φανερώνουν τον ηρωισμό και το θυσιαστικό ήθος των αγωνιζόμενων Ελλήνων της κατοχής (Π.5,18 – Π.5,39).

Στο Γράφημα 5 δίνεται η κατανομή στο περιεχόμενο των εξεταζόμενων Αναγνωστικών των περιπτώσεων της κατηγορίας «Γ. Ιστορική δράση». Από την προσέγγιση των στοιχείων του γραφήματος αυτού προκύπτουν τα ακόλουθα: α) υπάρχει διαφορετικός προσανατολισμός του περιεχόμενου των εγχειριδίων των δύο ιστορικών περιόδων όσον αφορά την προώθηση των περιπτώσεων της συγκεκριμένης κατηγορίας. Πιο συγκεκριμένα, στα α-ΟΕΣΒ προβάλλεται κυρίως η ατομικότητα στην ιστορία σε αντίθεση με το περιεχόμενο των α-ΠΕΕΑ, όπου αναδεικνύεται ο ρόλος της συλλογικής δράσης για τη διαμόρφωση του ιστορικού γίνεσθαι, β) η συγκεκριμένη κατηγορία προωθείται κυρίως μέσα από το περιεχόμενο των α-ΠΕΕΑ στις σελίδες των οποίων (θεωρούμενων αυτοτελώς) γίνεται η προσέγγιση σε βαθμό στατιστικά σημαντικό ($p=0,01$) της υποκατηγορίας «Γ.2. Ομαδική δράση», γ) αντίστοιχη διαφοροποίηση υφίσταται και στο περιεχόμενο των α-ΟΕΣΒ ($p=0,01$) αλλά σε αυτά το ενδιαφέρον εστιάζεται στην ανάδειξη της συμβολής της προσωπικότητας στην ιστορία. Μάλιστα, η προβολή των μορφών της εξεταζόμενης κατηγορίας στα α-ΟΕΣΒ γίνεται σε μεγαλύτερο βαθμό από τα Α.4 και Α.5 Αναγνωστικά.

Γράφημα 5: Κατανομή των περιπτώσεων της κατηγορίας "Γ. Δράση στην Ιστορία" στα αναγνωστικά εγχειρίδια 1939-1944

Η ποιοτική ανάλυση του ερευνητικού μας υλικού, όσον αφορά τις περιπτώσεις της κατηγορίας «Γ. Ιστορική δράση» έδωσε τα παρακάτω αποτελέσματα:

Γ.1. Ατομικότητα στην Ιστορία:

Στην αρχαία Ελλάδα και ειδικότερα τη Σπάρτη η μορφή του «εξέχοντος ατόμου» παρουσιάζεται να διαδραματίζει καθοδηγητικό ρόλο και ν' αποτελεί «καλό παράδειγμα» για τους συμπολίτες του.

«Όλοι τον καμάρωναν στη Σπάρτη για την ανδρεία του και τους καλούς του τρόπους στους μεγαλύτερους του. Κι οι μητέρες έλεγαν στα παιδιά τους: - Να γίνετε σαν τον Αλκιδάμα.» (Α.4,38)

Στην αρχαία Αθήνα η δράση των σημαντικών προσώπων καταλήγει σε έργα πολιτισμού, που αντέχουν στο χρόνο και φανερώνουν το μεγαλείο του Ελληνικού Έθνους. Έτσι, τα αξιόλογα οικοδομήματα του 5ου αι. π.Χ στην Ακρόπολη εμφανίζονται ως προϊόντα των ικανών κι ενδόξων ανδρών: Περικλή, Ικτίνου, Καλλικράτη και Φειδία (Α.4,41). Εξέχουσα είναι και η μορφή του Μ. Αλεξάνδρου, που εμφανίζεται ως ο «πορθητής των βασιλείων του αρχαίου κόσμου», ο οποίος και συνέβαλε με τις κατακτήσεις του στη διάδοση του ελληνικού πολιτισμού στην ευρύτερη περιοχή της Μεσογείου (Α.4,46).

Όσον αφορά τη Βυζαντινή περίοδο τα κείμενα των α-ΟΕΣΒ επικεντρώνονται στους αυτοκράτορες Βασίλειο Β' και Κωνσταντίνο ΙΑ'. Ο πρώτος χαρακτηρίζεται ως ο «δαφνοστεφανωμένος βασιλιάς», που με τις ενέργειές του εμφανίζεται να διαμορφώνει τις ιστορικές εξελίξεις. Μάλιστα, με τη δύναμη της προσωπικότητάς του κατορθώνει να ξεπερνά εύκολα ακόμη και τις πιο μεγάλες εθνικές συμφορές σώζοντας τον Ελληνισμό από το σλαβικό κίνδυνο, που στα χρόνια εκείνα ενσαρκωνόταν από τους Βούλγαρους (Α.5,7 - Α.5,9).

Κουστουράκης, Γ. (2007). Η συμβολή των Μεταξικών Αναγνωστικών του Ο.Ε.Σ.Β. και των Αναγνωστικών της Π.Ε.Ε.Α. στη διαμόρφωση της «σχολικής ιστορικής γνώσης» (1939-1944): Μια ιστορικο-συγκριτική – κοινωνιολογική προσέγγιση. *Θέματα Ιστορίας της Εκπαίδευσης*, 6-7, 103-132.

Ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος, ύστερα, εκφράζει στο πρόσωπό του μια ηρωική και ταυτόχρονα μια τραγική φυσιογνωμία, διότι ανέλαβε τις τύχες της Αυτοκρατορίας γνωρίζοντας εκ των προτέρων την τραγική της κατάληξη (Α.5,70). Έτσι, κλείνει με ηρωικό τρόπο το κύκλο ζωής του Βυζαντίου ως ο τελευταίος μαχητής της Πόλης (Α.5,48). Ωστόσο, η μορφή του και μετά από την άλωση παρέμεινε κυρίαρχη διότι τροφοδότησε τους θρύλους και τις παραδόσεις των σκλαβωμένων Ελλήνων συμβάλλοντας στη διαμόρφωση της αλτρωτικής συνείδησης του ελληνικού έθνους (Α.5,49).

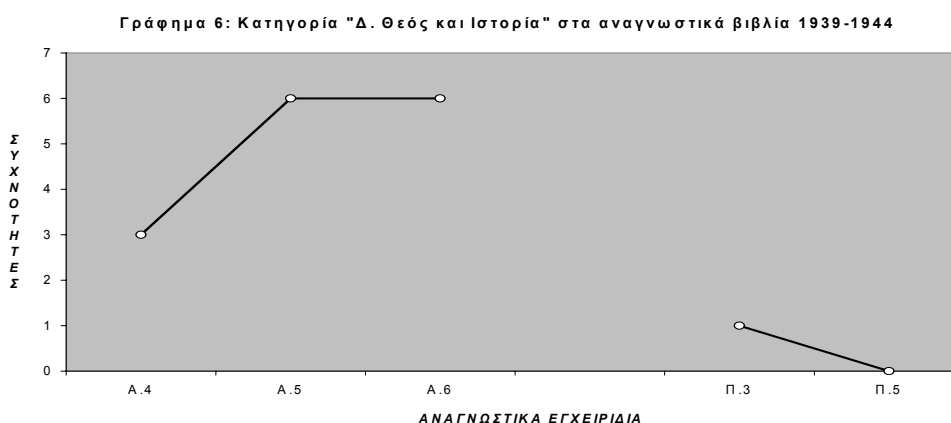
Ύστερα, στο πρόσωπο του βασιλιά Κωνσταντίνου προβάλλεται ο «νικητής των Βαλκανικών πολέμων», τον οποίο τιμούν κι ευγνωμονούν οι Έλληνες (Α.4,50). Ο βασιλιάς χρησιμοποιείται για τη δικαιολόγηση της επιβολής της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου, καθώς παρουσιάζεται να αναλαμβάνει την ευθύνη και ν' αποθέτει τη διακυβέρνηση της χώρας στα χέρια ενός «Μάγου». Φυσικά, ο συγκεκριμένος Μάγος είναι ο Ι. Μεταξάς, που εμφανίζεται να τυχαίνει της λαϊκής αποδοχής ως κυβερνήτης της Ελλάδος (Α.4,77) και παρουσιάζεται ως ο μόνος που μπορούσε να αντιμετωπίσει τ' αρνητικά προβλήματα του ελληνικού χαρακτήρα επιβάλλοντας την εσωτερική ειρήνη και την κοινωνική δικαιοσύνη (Α.4,76).

Στα Αναγνωστικά της α-ΠΕΕΑ ως αντιστασιακό παράδειγμα προς μίμηση προβάλλεται ο Άρης Βελουχιώτης (Π.5,42).

Γ.2. Ομαδική δράση:

Στα α-ΟΕΣΒ η απόφαση για την υπεράσπιση της Πατρίδας με κάθε θυσία αποτελεί έκφραση της συλλογικής συνείδησης των Ελλήνων στις διάφορες περιόδους της Ιστορίας τους. Εδώ, ως τέτοια χαρακτηριστικά παραδείγματα προβάλλονται: η συμμετοχή όλων των κατοίκων της αρχαίας Σπάρτης για την απόκρουση του εισβολέα (Α.4,74), οι αντιδράσεις των Πατρινών κατά την πολιορκία τους από τους Σλάβους (Α.5,8), η άρνηση των κατοίκων της Πόλης να την παραδώσουν στους Τούρκους (Α.5,48), η προάσπιση του Μεσολογγίου κατά την πολιορκία από τους Τούρκους και η ηρωική του έξοδος (Α.4,48 - Α.5,15).

Στα α-ΠΕΕΑ ο ίδιος ο λαός εμφανίζεται ως ο δημιουργός της Ιστορίας του, διότι καθορίζει και προσανατολίζει τη δράση του για την επίτευξη του ιδανικού της ελευθερίας αντιμετωπίζοντας τους κατακτητές (Π.5,46). Η εθνική αντίσταση εκφράζει στο επίπεδο της πράξης την προϋπάρχουσα συλλογική συνειδητοποίηση (Π.5,36). Γιατί ο συλλογικός λαϊκός αντιστασιακός αγώνας άρχισε από τη στιγμή της επίθεσης της Ιταλίας στην Ελλάδα στα 1940 (Π.5,1). Πρόκειται για έναν αγώνα, που δεν διεξάγεται από εξωπραγματικούς ήρωες, αλλά από τον ίδιο τον απλό λαό, που με τον τρόπο αυτό εκφράζει τη βούλησή του να διεκδικήσει τη λευτεριά του (Π.3,13). Γι' αυτό και η «Ελεύθερη Ελλάδα» εμφανίζεται ως απόκτημα των αγώνων του ελληνικού λαού (Π.3,33), που δημιουργεί στις ελεύθερες περιοχές τους θεσμούς της κοινωνικής του οργάνωσης και διοίκησης (τοπική αυτοδιοίκηση, λαϊκή δικαιοσύνη, εθνική αλληλεγγύη) (Π.5,44 – Π.5,52).

Στο Γράφημα 6 παρουσιάζεται η κατανομή της κατηγορίας «Δ. Θεός και Ιστορία» στο περιεχόμενο των α-ΟΕΣΒ και α-ΠΕΕΑ εγχειριδίων. Από την προσέγγιση των στοιχείων του γραφήματος αυτού προκύπτει ότι η συγκεκριμένη κατηγορία εμφανίζεται στα α-ΟΕΣΒ Αναγνωστικά των τριών μεγάλων τάξεων και στο Π.3 Αναγνωστικό. Όσον αφορά τον τρόπο προώθησης της κατηγορίας αυτής

στις σελίδες των εξεταζόμενων βιβλίων σημειώνουμε ότι στα α-ΟΕΣΒ προβάλλεται η αντίληψη της επέμβασης του Θεού στην ανθρώπινη ιστορία, η οποία και εξειδικεύεται ως εξής:

- Οι Έλληνες στις δύσκολες εθνικές στιγμές εμφανίζονται να καταφεύγουν στο Θεό για βοήθεια. Και τούτο διότι είναι διαδεδομένη η πεποίθηση ότι ο Θεός τους προστατεύει και τους βοηθά στην εκπλήρωση των θεμιτών επίγειων στόχων τους (Α.5,44)
 - Η σωτηρία πολλών ελληνικών πόλεων από εθνικούς κινδύνους αποδίδεται, επίσης, στο Θεό. Εδώ προβάλλονται οι περιπτώσεις της σωτηρίας της Κωνσταντινούπολης από τους Αβάρους (625) και της Πάτρας από την πολιορκία των Σλάβων (807).
 - Τέλος, ο Θεός εμφανίζεται να ρυθμίζει το ιστορικό πεπρωμένο, οδηγώντας το ελληνικό έθνος άλλοτε σε εθνικές περιπέτειες (άλωση της Πόλης από τους Τούρκους) και άλλοτε σε εθνικές επιτυχίες (επανάσταση του 1821, υποβοήθηση των αγωνιστών στις μάχες εναντίον των Τούρκων κατακτητών, συμπαράσταση του Θεού στους αγώνες του ελληνικού στρατού κατά τους βαλκανικούς πολέμους).
- Στο Π.3 Αναγνωστικό εκφράζεται η ελπίδα για τη θεία βοήθεια με στόχο την επιτυχία του έργου της Π.Ε.Ε.Α.
- «Δεόμαστε στο Θεό να ευοδώσει το έργο της Πολιτικής Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης, της Π.Ε.Ε.Α.»*
(Π.3,30)

5. Συμπερασματικές ερμηνευτικές διατυπώσεις

Σύμφωνα με τα όσα εξετάσαμε παραπάνω καταλήγουμε στις ακόλουθες συμπερασματικές διαπιστώσεις:

- Ιστορικές γνώσεις παρέχονται στα Αναγνωστικά και των δύο εξεταζόμενων περιόδων. Οι γνώσεις αυτές εντοπίζονται κυρίως στα α-ΟΕΣΒ και ειδικότερα σε εκείνα των μεγαλύτερων τάξεων του Δημοτικού.
- Στα α-ΟΕΣΒ οι ιστορικές γνώσεις αναφέρονται σε όλες τις ιστορικές περιόδους, ενώ στα α-Π.Ε.Ε.Α εντοπίζονται πρώτιστα στην περίοδο της Τουρκοκρατίας και κατά δεύτερο λόγο στην αρχαιότητα.
- Ο τρόπος παράθεσης της ιστορικής ύλης είναι αποσπασματικός και το ιστορικό στοιχείο εντάσσεται στο εθνικό. Μέσα, λοιπόν, από τις παρεχόμενες ιστορικές γνώσεις επιχειρείται η τόνωση της εθνικής ιδεολογίας, που διαφοροποιείται σε καθεμιά από τις περιόδους της μελέτης μας (Μεταξική – Π.Ε.Ε.Α) όσον αφορά τη στοχοθεσία της. Πιο συγκεκριμένα, στο μεγαλύτερο μέρος των σχετικών κειμένων των α-Π.Ε.Ε.Α γίνεται η συγχρονική προσέγγιση της ιστορίας με την άντληση ιστορικών και ηρωικού χαρακτήρα γεγονότων από το παρόν. Εδώ, η κάθοδος στον ιστορικό χρόνο για την ανάδειξη όψεων της ελληνικής, κυρίως, αρχαιότητας και ελάχιστα του Βυζαντίου γίνεται για τη φανέρωση της ιστορικής συνέχειας του ελληνικού έθνους όσον αφορά το αγωνιστικό και ηρωικό φρόνημα των Ελλήνων. Όμως, με τον τρόπο αυτό το Βυζάντιο εμφανίζεται ως ο συνδετικός κρίκος μεταξύ του αρχαίου και του νέου Ελληνισμού. Πρόκειται για μια θέση που διαφοροποιείται από τις σχετικές κυρίαρχες ιδεολογικές απόψεις του Κ.Κ.Ε. της προπολεμικής και της αμέσως μετά τον πόλεμο περιόδου (Ελεφάντης, 1976 – Σβορώνος, 1987, 357-370 - Νούτσος, 1993). Συνεπώς, η ιδεολογική μετατόπιση, που συνέβηκε στα χρόνια της κατοχής από τις δυνάμεις της αριστεράς προκειμένου αυτές να προσεγγίσουν τον ελληνικό πληθυσμό, ανιχνεύεται και στο περιεχόμενο των Αναγνωστικών της Π.Ε.Ε.Α.
- Η παρουσίαση της ιστορικής συνέχειας του Ελληνικού έθνους επιχειρείται σε μεγαλύτερο βαθμό μέσα από το περιεχόμενο των α-ΟΕΣΒ Αναγνωστικών σε σύγκριση με τα α-Π.Ε.Ε.Α. Εδώ, η συνέχεια εκφράζει την αδιάκοπη πορεία του Ελληνισμού από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Πρόκειται, δηλαδή, για μια συνέχεια: α) ηθών – εθίμων – βιοτικών ενασχολήσεων και συμπεριφορών (ναυτιλία, μετανάστευση), β) αγώνων για την προάσπιση του ιδανικού της «ελευθερίας», γ) παραγωγής σημαντικού πολιτισμού, που διακρίνεται για την παγκόσμια εμβέλειά του και το θρησκευτικό του χαρακτήρα (αντιπροσωπευτικά έργα: Ακρόπολη – Παρθενώνας, Αγία Σοφία – Μιστράς). Η πολιτιστική παραγωγή του ελληνικού έθνους συνεχίστηκε και κατά την μετά την άλωση περίοδο μέσα από τα μνημεία του λόγου (θρύλοι, παραδόσεις, δημοτικά τραγούδια) και τα πνευματικά δημιουργήματα επώνυμων Ελλήνων διανοούμενων (Ρήγας, Κοραΐς).
- Από τα κείμενα των Αναγνωστικών, που μελετήσαμε, προκύπτει η κατά κάποιο τρόπο μυθική απεικόνιση του «χώρου». Και τούτο διότι ο χώρος φαίνεται να εξιδανικεύεται και να συνδέεται με διάφορα εθνικής σημασίας γεγονότα του ιστορικού παρελθόντος ή του πρόσφατου ιστορικού παρόντος. Στο περιεχόμενο των Αναγνωστικών και των δύο ιστορικών περιόδων και ιδιαίτερα των Μεταξικών

προωθείται ένας εδαφικός αισθητισμός, καθώς προβάλλεται η ωραιότητα της ελληνικής γης και ο στενός δεσμός του Έλληνα μαζί της. Πρόκειται για μια σχέση πνευματικού, κυρίως, χαρακτήρα, η οποία παρουσιάζεται να συνοδεύει τους Έλληνες όπου κι αν αυτοί ευρίσκονται.

- Όψεις της θεολογίας της ιστορίας προωθούνται σχεδόν αποκλειστικά από το περιεχόμενο των α-ΟΕΣΒ μέσα από τις οποίες δημιουργείται η αίσθηση ότι ο Ελληνισμός βρίσκεται κάτω από τη θεία σκέπη και οι Έλληνες ανήκουν στους εκλεκτούς λαούς του Θεού.
- Το ιστορικό σκηνικό στα α-ΟΕΣΒ διαμορφώνεται κυρίως μέσα από τη δράση σημαντικών ιστορικών προσωπικοτήτων. Στα α-ΠΕΕΑ, αντίθετα, η συλλογική δράση εμφανίζεται ως ο αποκλειστικός καθοριστικός παράγοντας για τη διαμόρφωση των ιστορικών πραγμάτων. Αυτή αποτελεί την έμπρακτη έκφραση των συνειδητοποιήσεων του λαού, που θεωρείται ως ο καθοριστικός παράγοντας για τη διαμόρφωση και την εξέλιξη των κοινωνικών και ιστορικών πραγμάτων. Αλλά και στο περιεχόμενο των α-ΟΕΣΒ και σε κάποιες συγκεκριμένες περιπτώσεις, που αναφέρονται σε εξαιρετικά κρίσιμες εθνικές στιγμές, προβάλλεται η δράση του λαού για την ανάληψη των συλλογικών του ευθυνών. Ωστόσο, στα συγκεκριμένα Αναγνωστικά η κυρίαρχη προσωπικότητα είναι εκείνη, που οδηγεί την ιστορία και το ελληνικό έθνος στην μακραιώνη πορεία του. Έτσι, στη σύγχρονη ιστορική περίοδο προβάλλονται δύο πρόσωπα ως οι κινητήριοι παράγοντες της ιστορίας: ο βασιλιάς Κωνσταντίνος και ο Ι. Μεταξάς, που χαρακτηρίζεται ως «μάγος». Ο πρώτος εμφανίζεται να παραχωρεί και να αναθέτει την εξουσία στον δεύτερο. Πρόκειται για μια ενέργεια που νομιμοποιείται τόσο από το κύρος του θεσμού της βασιλείας, του οποίου οι ρίζες ανιχνεύονται στο Βυζάντιο, όσο και από τη λαϊκή αποδοχή του βασιλιά, που παρουσιάζεται ως ο νικητής των Βαλκανικών πολέμων.

Κλείνοντας την παρούσα ερευνητική εργασία θα μπορούσαμε να διατυπώσουμε ως γενικό καταληκτικό συμπέρασμα ότι τα αναγνωστικά, που προσεγγίσαμε, όσον αφορά την αναπλαισίωση της ιστορικής γνώσης στο περιεχόμενό τους, έχουν επηρεαστεί έντονα από τα ιστορικο-κοινωνικά δεδομένα της εποχής τους, καθώς φαίνεται ότι μετατρέπονται σε εργαλεία για την προώθηση των κυρίαρχων πολιτικά ιδεολογικών απόψεων και αξιολογήσεων (Bernstein, 1990, 1996 - Young, 1998).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αγγελής, Β. (2006) «Γιατί χαιρέται ο κόσμος και χαμογελάει πατέρα...» (Αθήνα, Βιβλιόραμα).
- Αλιβιζάτος, Ν. (1983) Έθνος κατά Λαού μετά το 1940. Στο Δ.Γ. Τσαούσης (Επιμ.), *Ελληνισμός και Ελληνικότητα. Ιδεολογικοί και Βιοματικοί άξονες της Νεοελληνικής Κοινωνίας*, 79-90 (Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας).
- Ανδρικόπουλος, Γ. (1987) *Η Δημοκρατία του Μεσοπολέμου 1922-1936* (Αθήνα, Φυτράκης).
- Βάμβουκας, Μ. (1988) *Εισαγωγή στην Ψυχολογική Έρευνα και Μεθοδολογία* (Αθήνα, εκδ. Γρηγόρη).
- Βεντούρα, Λ. (1992) Η νομοθεσία περί διδακτικών βιβλίων. Μια εστία συγκρούσεων εκπαιδευτικού δημοτικισμού και αντιμεταρρυθμιστών (1907-1937), *Μνήμων*, 14, 91-114.
- Βεργόπουλος, Κ. (1978) *Εθνισμός και οικονομική ανάπτυξη. Η Ελλάδα στο μεσοπόλεμο* (Αθήνα, Εξάντας).
- Βεργόπουλος, Κ. (1984) Η συγκρότηση της νέας αστικής τάξης, 1944-1952. Στο *Η Ελλάδα στη Δεκαετία 1940-1950. Ένα Έθνος σε Κρίση*, 529-559 (Αθήνα, Θεμέλιο).
- Βερέμης, Θ. (1983) *Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική 1916-1936* (Αθήνα, Οδυσσέας).
- Βουρνάς, Τ. (1977) *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας. Από την έλευση του Βενιζέλου στην Ελλάδα (1909) ως την έκρηξη του ελληνοϊταλικού πολέμου (1940)* (Αθήνα, Τολίδης).
- Βουρνάς, Τ. (1979) *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας. Πόλεμος 1940-41 - Κατοχή - Εθνική Αντίσταση - Απελευθέρωση - Δεκέμβριος 1944 - Βάρκιζα* (Αθήνα, Τολίδης).
- Γιανναράς, Χ. (1978) *Η Νεοελληνική Ταυτότητα* (Αθήνα, Γρηγόρης).
- Γλύκατζη – Αρβελέρ, Ε. (1988) *Η Πολιτική Ιδεολογία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας* /Μτφρ. Τ. Δρακοπούλου (Αθήνα, Ψυχογιός).
- Γουναρίδης, Π. (1994) Το Βυζάντιο και η δικτατορία του Μεταξά, *Τα Ιστορικά*, 20, 150-157.
- Δημαράς, Α. (1988) *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, τ. Β' (Αθήνα, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη).
- Ελεφάντης, Α. (1976) *Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης. ΚΚΕ και αστισμός στον μεσοπόλεμο* (Αθήνα, Ολκός).
- Εξαρχόπουλος, Ν. (1934) Η Εθνική Αγωγή των ατόμων και η διεθνής συνεργασία των λαών, *Δελτίον Ομοσπονδίας Μέσης Εκπαίδευσεως*, 96, 205-216.

Κουστουράκης, Γ. (2007). Η συμβολή των Μεταξικών Αναγνωστικών του Ο.Ε.Σ.Β. και των Αναγνωστικών της Π.Ε.Ε.Α. στη διαμόρφωση της «σχολικής ιστορικής γνώσης» (1939-1944): Μια ιστορικο-συγκριτική – κοινωνιολογική προσέγγιση. *Θέματα Ιστορίας της Εκπαίδευσης*, 6-7, 103-132.

- Η θέση και οι Σκοποί της Παιδείας (Σχέδιο μιας λαϊκής Παιδείας) (1966). Στο *Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση*, 37-75 (Αθήνα, εκδ. Προοδευτική Παιδεία).
- Θεοδωρίδης, Χ. (1936) Κράτος και Παιδεία. Εκεί που φτάσαμε, *Παιδεία*, Α, 1, 32-37.
- Ιδρυτική Πράξη (1944), *Δελτίο Πράξεων και Αποφάσεων. Πράξεις και αποφάσεις της ΠΕΕΑ*, 1, 3-4.
- Ιμβριώτη, Ρ. & Παπαμαύρος, Μ. (1962) Δύο Αναγνωστικά της αντιστασιακής παιδείας, *Επιθεώρηση Τέχνης*, 87-88, 472-473.
- Καζαμιάς, Α. (1983) Η Εκπαιδευτική Κρίση στην Ελλάδα και τα παράδοξά της: Μια ιστορική συγκριτική θεώρηση, *Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών*, τομ. 58, 415-467.
- Κέδρος, Α. (1981) *Η Ελληνική Αντίσταση (1940-1944)* / Μτφρ. Α. Μοσχοβάκης (Αθήνα, Θεμέλιο).
- Κόκκινος, Γ. (1989) *Η φασίζουσα Ιδεολογία στην Ελλάδα. Η περίπτωση του περιοδικού "Νέον Κράτος" (1937-1941)* (Αθήνα, εκδ. Παπαζήση).
- Κουλούρη, Χ. (1988α) Διδασκαλία της Ιστορίας και Εθνική Αγωγή (1830-1914). Στο Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού. *Η Διδασκαλία της Ιστορίας στη Μέση Εκπαίδευση*, 7-17 (Αθήνα, Γρηγόρης).
- Κουλούρη, Χ. (1988β) *Ιστορία και Γεωγραφία στα Ελληνικά Σχολεία (1834-1914). Γνωστικό Αντικείμενο και ιδεολογικές προεκτάσεις. Ανθολογία κειμένων. Βιβλιογραφία σχολικών εγχειριδίων* (Αθήνα, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας. Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς).
- Κρίσεις και Σημειώσεις (1936), *Ερμής*, 622, 183.
- Κωστής, Κ. (1989) Η ελληνική οικονομία στα χρόνια της κρίσης 1929-1932. Στο Θ. Βερέμης, Γ. Γουλμιά (Επιμ.), *Ελευθέριος Βενιζέλος. Κοινωνία - Οικονομία - Πολιτική στην εποχή του*, 191-226 (Αθήνα, Γνώση).
- Λάμνιαν, Κ. & Τσατσαρώνη, Α. (1998-1999) Οι διαδικασίες αναπλαισίωσης στην πορεία παραγωγής της σχολικής γνώσης: Προϋποθέσεις για την αλλαγή των σχολικών πρακτικών, *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 103/1998, 73-80 και 104/1999, 70-77.
- Λέφας, Χ. (1933) Ο κομμουνισμός εις την Εκπαίδευσιν, *Δελτίον Ομοσπονδίας Λειτουργών Μέσης Εκπαιδύσεως*, 77, 225-228.
- Λέφας, Χ. (1942) *Ιστορία της Εκπαιδύσεως* (Εν Αθήναις, Ο.Ε.Σ.Β.).
- Νούτσος, Χ. (1990) *Ιστορία της Εκπαίδευσης και Ιδεολογία. Οψεις του μεσοπολέμου* (Αθήνα, εκδ. Ο Πολίτης).
- Νούτσος, Π. (1993) *Η Σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα από το 1875 ως το 1974*, τ. Γ' (Αθήνα, Εκδόσεις Γνώση).
- Ξιφαράς, Π. (1936) Εθνική Αγωγή, *Δελτίον Λειτουργών Μέσης Εκπαιδύσεως*, 9α, 259-269.
- ΟΛΜΕ (1935) Παιδεία και Εθνικά Ιδεώδη, *Δελτίον Λειτουργών Μέσης Εκπαιδύσεως*, 2α, 3-4.
- Παρασκευόπουλος, Ι. (1984) *Στοιχεία Περιγραφικής και Επαγωγικής Στατιστικής* (Αθήνα).
- Περί προκηρύξεως προς συγγραφήν του Αναγνωστικού βιβλίου εκάστης των εξ τάξεων των σχολείων της Στοιχειώδους εκπαίδευσως (1938), *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, 113 Παράρτημα, 1-4-1936.
- Προγράμματα Ωρολόγια και Αναλυτικά δι' όλους τους τύπους των Δημοτικών Σχολείων (χ.χ.)* (Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρη).
- Ρήγος, Α. (1988) *Η Β' Ελληνική Δημοκρατία 1924-1935. Κοινωνικές Διαστάσεις της Πολιτικής Σκηνής* (Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο).
- Σακαλάκη, Μ. (1984) *Κοινωνικές Ιεραρχίες και Σύστημα Αξιών. Ιδεολογικές δομές στο νεοελληνικό μυθιστόρημα 1900-1980* (Αθήνα, Κέδρος).
- Σακελλαρίου, Χ. (1984) *Η Παιδεία στην Αντίσταση* (Αθήνα, Φιλιππότης).
- Σβορώνος, Ν. (1983) *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας* / Μτφρ. Αικ. Ασδραγά (Αθήνα, Θεμέλιο).
- Σβορώνος, Ν. (1987) *Ανάλλεκτα Νεοελληνικής Ιστορίας και Ιστοριογραφίας* (Αθήνα, Θεμέλιο).
- Σπετσιέρης, Γ. (1937) Περί Εθνικής Αγωγής και Εθνικού φρονηματισμού των μαθητών. Γενικό Παιδαγωγικό Συνέδριο Δασκάλων Περιφέρειας Πρεβέζης, *Εκπαιδευτικά Χρονικά*, 50, 104-105.
- Σωτηρίου, Κ. (1966) Η Παιδεία μας στα τελευταία πενήντα χρόνια. Στο *Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση*, 9-22 (Αθήνα, εκδ. Προοδευτική Παιδεία).
- Τζιόβας, Δ. (1989) *Οι μεταμορφώσεις του εθνισμού και το ιδεολόγημα της ελληνικότητας στο μεσοπόλεμο* (Αθήνα, Οδυσσεάς).
- Τσουκαλάς, Κ. (1985) *Εξάρτηση και Αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)* (Αθήνα, Θεμέλιο).

Κουστουράκης, Γ. (2007). Η συμβολή των Μεταξικών Αναγνωστικών του Ο.Ε.Σ.Β. και των Αναγνωστικών της Π.Ε.Ε.Α. στη διαμόρφωση της «σχολικής ιστορικής γνώσης» (1939-1944): Μια ιστορικο-συγκριτική – κοινωνιολογική προσέγγιση. *Θέματα Ιστορίας της Εκπαίδευσης*, 6-7, 103-132.

- Φατούρος, Α. (1983) Κοινωνία και κράτος στις διεθνείς σχέσεις της Ελλάδας. Στο Δ.Γ. Τσαούσης (Επιμ.) *Ελληνισμός και Ελληνικότητα. Ιδεολογικοί και Βιομαθητικοί άξονες της Νεοελληνικής Κοινωνίας*, 121-141 (Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας).
- Φραγκουδάκη, Α. (1990) *Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση και Φιλελεύθεροι Διανοούμενοι. Αγνοί αγώνες και ιδεολογικά αδιέξοδα στο μεσοπόλεμο* (Αθήνα, Κέδρος).
- Χόνδρος, Ι.Α. (1984) Η Ελληνική Αντίσταση 1941-1944. Επανεκτίμηση. Στο *Η Ελλάδα στη Δεκαετία 1940-1950. Ένα Έθνος σε Κρίση*, 69-89 (Αθήνα, Θεμέλιο).
- Apple, M. (1993) *Official Knowledge : Democratic Education in a Conservative Age* (London, Routledge).
- Bardin, L. (1993) *L'analyse de contenu* (Paris, P.U.F.).
- Bernstein, B. (1971) On the Classification and Framing of Educational Knowledge, in M.F.D. Young (Ed.) *Knowledge and Control* (London, Collier-Macmillan).
- Bernstein, B. (1990) *Class, Codes and Control: the structuring of pedagogic discourse. Volume 4* (London, Routledge).
- Bernstein, B. (1996) *Pedagogy, Symbolic Control and Identity: theory, research, critique* (London, Taylor & Francis).
- Bernstein, B. (1999) Vertical and Horizontal Discourse: an essay, *British Journal of Sociology of Education*, 20, 2, 157-173.
- Crawford, K. (2000) Researching the Ideological and Political Role of the History Textbook. Issues and Methods, *International Journal of Historical Learning, Teaching and Research*, 1, 1, 81-92.
- Giddens, A. (1986) *Sociology. A brief but critical introduction* (London, Macmillan).
- Giddens, A. (1997) *Sociology* (Cambridge, Polity Press).
- Koulouri, C. (1989). *Dimensions idéologiques de l'historicité en Grèce (1834-1914). Les manuels scolaires d'histoire et de géographie*. Thèse de Doctorat. Université de Paris I (Paris, Panthéon – Sorbonne).
- Lerman, S. & Tsatsaroni, A. (1998) Why children fail and what mathematics education studies can do about it: The role of sociology, in P. Gates (Ed.) *Proceedings of the First International Conference on Mathematics, Education and Society (MEASI)*, 26-33 (University of Nottingham, Centre for the Study of Mathematics Education).
- Mazower, M. (1988) Οικονομική πολιτική στην Ελλάδα 1932-1936. Στο Γ.Θ. Μαυρογορδάτος, Χ. Χατζηιωσήφ (Επιμ.) *Βενιζελισμός και Αστικός Εκσυγχρονισμός*, 171-181 (Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης).
- Myers, G. (1992) Textbooks and the Sociology of Scientific Knowledge, *English for Specific Purposes*, 11, 3-17.
- Schriewer, (1990) The Method of Comparison and the need for externalization: Methodological criteria and sociological concepts. Στο J. Schriewer & B. Holmes (Eds) *Theories and Methods in Comparative Education*, 25-83 (Frankfurt, Peter Lang).
- Stray, C. (1994) Paradigms Regained: towards a historical sociology of textbook, *Journal of Curriculum Studies*, 26, 1, 1-29.
- Venturas, E.K. (1990). *L'Histoire dans l'enseignement secondaire en Grèce entre les deux guerres: Permanences et Innovations*. Thèse de Doctorat. Université de Paris I (Paris, Panthéon – Sorbonne).
- Vitti, M. (1984) *Η Γενιά του Τριάντα. Ιδεολογία και Μορφή* (Αθήνα, εκδ. Ερμής).
- Weber, R.P. (1990) *Basic Content Analysis* (Newbury Park, CA, Sage).
- Williams, R. (1961) *The Long Revolution* (London, Chatto & Windus).
- Young, M.F.D. (1998) *The Curriculum of the Future: From the "new sociology of education" to a critical theory of learning* (London, Falmer Press).